

Jihočeská univerzita v Českých
Budějovicích
Pedagogická fakulta – Ateliér arteterapie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

ARTETERAPIE JAKO
KOMUNIKACE PŘI PRÁCI S
KLIENTY SVP

Hana Lacinová

České Budějovice 2008

Anotace

Arteterapie jako komunikace při práci s klienty SVP

Práce popisuje snahu o využití arteterapeutické metody jako alternativní formy komunikace s klienty pobytového oddělení Střediska výchovné péče, u kterých se projevoval problém s verbální komunikací. V první části přináší přehled možných příčin poruch komunikace, alternativních komunikačních systémů včetně arteterapie a uvádí důvody, pro které se zdá být k tomuto vhodná. V druhé části přibližuje autorčinu práci na Středisku výchovné péče a popisuje způsob práce s klientem. Ten dokládají kazuistiky konkrétních klientů. V závěru shrnuje výhody a omezení tohoto přístupu k užití arteterapie.

Abstract

Artetherapy as a communication when working with clients SVP

The essay describes an effort about using artetherapeutical method as an alternative form of communication with clients of center for reformativ training and care, with whom the problem with verbal communication was approved. The first part brings an overview of possible causes of communication disorders, alternative communication systems including artetherapy and shows reasons which looks to be suitable for. The second part shows closer the author's work in the centre and describes the way of working with clients. This was approved by documents of the clients.

The end of the essay concludes advantages and borders of this attitude to use of artetherapy.

Poděkování

Mé poděkování patří PaedDr. Evženu Peroutovi za ochotu vést tuto práci a za jeho cenné rady z oblasti arteterapeutické metodiky. Dále pak mojí kolegyni Ludmile Hanušové za laskavé předávání zkušeností ze své arteterapeutické praxe.

Prohlášení autora

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce , a to v nezkrácené podobě fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejich internetových stránkách.

20.4.2008

Hana Lacinová

OBSAH

1. úvod	str.6
2. komunikace	str. 7
3. poruchy komunikace	str. 8
4. postižení řeči a jazyka	str. 9
5. vliv mentální retardace na komunikaci	str. 12
6. vliv autismu na komunikaci	str. 13
- 6a. Aspergerův syndrom	str. 16
7. deprivace	str. 17
- 7a. citová subdeprivace	str. 19
- 7b. Sociální a kognitivní deprivace	str.19
8. vliv příslušnosti k romskému etniku na komunikaci	str.20
9. dětská mozková obrna v komunikaci	str. 22
10. psychotické poruchy v komunikaci	str. 22
11. alternativní formy komunikace	str. 23
12. arteterapie jako alternativní forma komunikace	str. 28
13. charakteristika a náplň práce SVP	str. 30
14. kazistiky	str. 42
- 14a. Antonín	str. 43
- 14b. Jakub	str. 47
15. závěr	str. 52

1. ÚVOD

Pracovat v pomáhající profesi znamená komunikovat. Dá se říci, že práce terapeuta , vychovatele, učitele je především o komunikaci. Co však dělat, když se komunikace s klientem nedaří?

Téma této bakalářské práce , arteterapie jako komunikace s klienty SVP, vychází z praxe s klienty Střediska výchovné péče Klíčov. Autorka zde působila jako odborná vychovatelka na pobytovém oddělení Pontis, které zajišťovalo preventivně – výchovný program pro děti s výchovnými problémy. Měla možnost se podílet na několika úpravách koncepce tohoto oddělení, mezi něž patřilo i hledání uplatnění pro využití arteterapeutických metod při práci s těmito klienty. Jako jednou z důležitých „zakázek“ se ukázala být komunikace.

Špatná, nebo nedostačivá komunikace je často příčinou řady problémů těchto dětí, které je a jejich rodiny přivedou až k nutnosti spolupráce se Střediskem výchovné péče . Zde však často jejich problémy s komunikací pokračují, což značně komplikuje práci s nimi, zejména při skupinových programech, které jsou založeny na verbální komunikaci. V teoretické části tato práce tedy mapuje možné příčiny, které vedou k selhávání v mezilidské komunikaci , v části druhé, praktické se autorka pokusila popsat využití arteterapie jako alternativu k verbální komunikaci, snahu o zprostředkování alternativního vyjádření se pomocí výtvarného projevu . Autorka ve své práci čerpá z poznatků získaných studiem intervenční arteterapie vyučované v Ateliéru arteterapie při Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Dále pak z odborné literatury k tomuto oboru a textů publikovaných Českou arteterapeutickou asociací.

V závěru práce jsou stručně shrnuty poznané výhody a omezení tohoto přístupu k využití arteterapie.

2. KOMUNIKACE

Komunikovat znamená vyměňovat si a sdílet informace s ostatními lidmi a dělit se s nimi o svoje myšlenky, pocity a otázky. Komunikace je klíč ke vstupu do společnosti, je to také síla, která lidstvo spojuje v kulturu.

(Eugene T. Mc. Donald, 1980, Teaching and Using Blissymbols – překlad citátu použit z knihy Libuše Kubové : Alternativní komunikace, cesta ke vzdělávání těžce zdravotně postižených dětí)

Slovo komunikace pochází z latiny, kde pojem communicatio znamená spojování, sdělování. V kontextu významu spojení se tedy o lidské komunikaci dá říci, že jde o to zbavit něco subjektivity, výlučné vázanosti na psychiku jednotlivce. Kdo komunikuje, sdílí a tedy i dává. Člověk je tvor sociální, žijící ve společenstvích, není tedy divu, že komunikace s ostatními lidmi je pro něj jednou z nejdůležitějších životních potřeb.

Komunikaci můžeme považovat za výpověď člověka, jak interpretuje sebe, jiné lidi a vztahy mezi nimi. Tímto je tato výpověď vždy subjektivní a je jak sdělením druhému, ale i výpovědí o sobě. Obecně jejím účelem je: naznačuje fakta, vyjadřuje stav mluvčího, mění stav posluchače. (může také měnit také stav vypovídajícího – například pocit úlevy svěřujícího se...). Obsahem komunikace jsou nejenom názory, ale také představy, mínění, emotivní prožitky. Dále je podstatné jak a za jakých okolností jsou tyto obsahy sdělovány – adekvátní komunikace předpokládá na jedné straně schopnost správně sdělené vyjádřit, na straně druhé schopnost sdělení přijmout s co nejmenším zkreslením. Tato skutečnost klade na účastníky komunikace – toho, kdo sděluje i toho, kdo naslouchá jisté nároky. Ten, kdo právě sděluje (komunikant) a ten, kdo právě naslouchá (recipient) se společně ocitají v komunikační situaci. Bohužel se nemusí stát, aby z ní vyšli se vzájemným porozuměním. Příčiny mohou na straně mluvčího, nebo posluchače, ale také mezi nimi – jako například vzájemná odlišná sociokulturní zkušenost.

Sociální psychologie nahlíží na lidskou komunikaci jako na určitý druh interakce – tedy vztahu. Ten je v komunikační praxi vyjadřován pomocí symbolů. Symbol jako dohodnuté schéma označení může být nejrůznějších forem – ve verbální komunikaci půjde o symboly slovní (mluvené či psané), komunikaci nonverbální o posunky přirozené či umělé, gesta, mimiku . V nejširší možné představě komunikace budou různé formy symbolů odpovídat všem našim smyslům, jimiž své okolí vnímáme (z celé řady například komunikace se sluchově i zrakově postiženými , tedy taková která probíhá pomocí tělesného kontaktu) Mimo tyto dohodnuté, tudíž zřejmě vědomé podněty , nelze opomenout , že do komunikace jistě zasahují další činitelé, kteří se uplatňují spíše na nevědomé úrovni vnímání – tzv. metakomunikace. Tu obstarávají různé mimovolné signály , které vysíláme i vnímáme opět všemi našimi smysly . Je tedy jasné, že celá komunikace je poměrně složitou záležitostí umožňující celou řadu komplikací lidem „ zdravým“ , natož těm, kteří jsou hendikepováni nějakým tělesným nebo duševním postižením. Pro tyto jedince je komunikace ve většině trvalým problémem, který jejich život nejen ztěžovat, ale také do velké míry určovat. Zde se tedy nachází výzva pro terapeutickou práci, což ovšem předpokládá blíže se obeznámit s možnými příčinami narušení komunikační schopnosti.

3. PORUCHY KOMUNIKACE

K narušení schopnosti komunikovat může dojít z mnoha různých příčin a porucha komunikace také nabývá různých podob - postihuje její formální stránku, verbální vyjadřování a jeho vnímání, nebo obsah komunikace. Příčinami mohou být duševní stavy, kdy jsou narušeny intelektuální schopnosti jedince, vůle a potřeba komunikovat, či vlivy výchovy a společnosti. Stejně tak to mohou být příčiny dané tělesným postižením, a to od subtilních postižení svalů mluvidel, ovlivňující produkci řeči až po smyslová postižení mající za důsledek neschopnost mluvenou řeč vnímat a používat. Vzhledem k tomu, že vývoj jedince je vývojem psychomotorickým, dochází k vzájemným propojením působení těchto příčin např. záleží na době vzniku postižení, které může ovlivnit vývoj řeči a myšlení již v raném dětství . S ohledem k tomu je někdy nelze přesněji rozdělit , je tedy neskonné uspořádat je do logického systému pro potřebu přehledu příčin narušení schopnosti komunikovat, o který bych se zde chtěla

pokusit. Protože však některé tyto příčiny jsou méně zjevné a známé, budou uvedeny blíže a podrobněji, naopak zřejmá postižení smyslů zjevně nutně mající vliv na schopnost komunikace budou zmíněna spíše pro komplexnost.

4. POSTIŽENÍ ŘEČI A JAZYKA

Schopnost verbálně komunikovat je u člověka závislá na správném fungování jeho řečových a jazykových funkcí. Bohužel tato schopnost jako specificky lidská činnost patří mezi vývojově mladé a díky tomu i poměrně „zranitelné“. Zajišťuje ji řada korových a podkorových oblastí obou hemisfér mozku a porucha některého z nich nebo jejich vzájemné spolupráce se může projevit narušením řečového rozvoje, nebo úpadkem již získaných kompetencí. Následkem porušení řečových a jazykových funkcí je zhoršená schopnost komunikace, ale možné je i ovlivnění rozvoje kognitivních schopností a jejich uplatnění. Příčiny poruch jsou různé a mohou nastat v různém období vývoje jedince. Tím také vzniká možnost postižení rozdílných psychosociálních funkcí.

Postižení jazyka a řeči je možné rozdělit na primární postižení jazykových kompetencí a to buď vývojové nebo získané v důsledku choroby či úrazu, nebo sekundární – symptomatické, které součástí jiné choroby. Tomu odpovídá i následující jejich dělení jak je uvádí Wágnerová (Wágnerová, M.: Psychopatologie pro pomáhající profese, vydání třetí, rozšířené, Praha, Portál, 2004, ISBN 80-7178-802-3, str.233).

Typy postižení řeči a jazyka:

Specifické vývojové poruchy řeči a jazyka – rozvoj řečových a jazykových kompetencí je narušen od počátku vývoje, postižení je závažnější, na rozdíl od vývojové odchylky, kdy vývoj jednotlivých jazykových funkcí kolísá

vývojové poruchy artikulace :

- vývojová dysartrie - narušena motorika mluvidel, postižena artikulace, neschopnost vyslovit jednotlivé hlásky, slabiky, slova správně, mluvený projev je hůře srozumitelný, ale obsah a porozumění verbálnímu vyjadřování nejsou porušeny. Komunikace je narušena v důsledku špatné artikulace mluvčího a následného negativního hodnocení

příjemce, dle řeči se usuzuje na celkovou úroveň, motivace ke komunikaci klesá. Někdy přetrvává jako artikulační neobratnost – problém s výslovností delších a složitějších slov

- -dyslalie- patlavost, projevuje se chybnou výslovností některých hlásek, zejména artikulačně náročných (r, ř, l, k, sykavky), mluvčí je nahrazuje jinými a jeho projev je tím hůře srozumitelný. Do pěti let považováno za fyziologické a vývojové podmíněné přechodné nedostatky. Neschopnost vyslovit některé hlásky pouze v určité kombinaci je označována jako specifická asimilace.
- vývojová dysfázie- závažné opoždění a specifické narušení rozvoje řečových funkcí, už postižení jedné obvykle má za následek narušení celkového řečového vývoje, většinou se však vyskytují kombinované formy. Často spojeno s dalšími vývojovými poruchami, výskyt v kombinaci s lehkou mentální retardací, se specifickými poruchami učení. Afázie – úplně chybějící řeč je vzácná.
- - expresivní vývojová dysfázie- postižena aktivní složka řeči, kvalita vlastního vyjádření – obsahu i formy, plynulosti projevu. Typická je malá slovní zásoba - používání jen určitého okruhu slov, problém s volbou výrazů, nápadné jsou krátké věty s chybami ve vězní stavbě a gramatice. Porozumění verbálnímu sdělení není ovlivněno, rozumové schopnosti na dobré úrovni, zájem o komunikaci vede ke kompenzační tendenci vyjadřovat se neverbálními prostředky – gestikulací.
- - receptivní vývojová dysfázie- postiženo porozumění řeči, často kombinované s narušenou expresivní funkcí. Porušeno může být zpracování verbálních informací – neschopnost odlišit jednotky sdělení, dále při porušení složky sémanticko – lexikální nerozumění významu jednotlivých slov, jejich rozlišení a při poruše verbální paměti špatné pamatování si a vybavování nových slov. Problémy s porozuměním řeči s sebou přináší i narušení kognitivního vývoje.
- - fonologická porucha- specifická porucha sluchové diferenciací jednotlivých fonémů projevující se obtížemi v rozlišování zvuků a jejich sekvencí, schopnost porozumět obsahu neporušena. Ovlivňuje zpětně i artikulaci, může být jednou z příčin specifických poruch učení

- - sémanticko - pragmatická porucha – narušená schopnost správného komunikačního užití řeči projevující se obtížemi ve vyjadřování, jeho nepřesností, neobratností, nepřiměřeností reagování na otázky, špatný odhad významu použitých slov, porušena i neverbální komunikace – gesta. Nemusí znamenat nižší inteligenci.

-

- Porucha plynulosti řeči – balbuties, kóktavost

- – někdy řazena mezi vývojové dysfázie. Plynulost mluveného projevu je narušena, ne tak obsahová kvalita. Jde o komplexnější postižení. Projevuje se v regulaci plynulosti řeči neschopností kontrolovat mluvní produkci – křečovitě vyrážení, opakování a protahování hlásek, slabik i slov, nebo nepřiměřenými pauzami. Doprovázeno mimickou až pantomimickou podporou snahy o plynulé vyjádření se. Projevy zhoršuje aktuální kontext, vnitřní napětí, může vést až k logofobii – strachu z řeči.

-

- Elektivní (výběrový) mutismus

- – nejde o primární postižení řeči, ale o poruchu jejího užívání, porušena je sociální adaptace. Příčinou je emočně podmíněná selektivní zábrana používání řeči, někdy kompenzovaná neverbální komunikací. Jedná se o neschopnost mluvit v určitých situacích, s určitými osobami. Často spojen s úzkostnou poruchou.

- Získané specifické poruchy řeči a jazyka

- – v důsledku mechanického poškození mozku, ke kterému došlo od dvou let výše, vzniklé afázie, dysfázie. Postižení řečových a jazykových funkcí projevující se poruchou vyjadřování a porozumění. Poškození vzniklé v dětském věku má lepší prognózu – dochází k přesunu řečových center.

-

Symptomatické poruchy řeči a jazyka

- V důsledku různých postižení a onemocnění mohou také vzniknout poruchy řeči a jazyka, zasahující více či méně všechny jejich složky. Protože jsou však pouze jedním z jejich projevů, budu se dále více věnovat těm z nich, se kterými

je možné se setkat u klientů SVP a to buď už diagnostikovanými, nebo hypoteticky předpokládanými. Vzhledem k tomu, že klienti SVP se „rekrutují“ z řad žáků základních a základních zvláštních škol, jedná se u nich většinou o lehčí formy těchto diagnóz nebo o osobnostní rysy jim odpovídající. Přesto je lepší seznámit se s jejich plným rozsahem, protože diagnostika vzhledem k teprve probíhajícímu vývoji těchto klientů nemusí být definitivní. V další části práce se tedy budu blíže zabývat poruchami komunikace v důsledku mentální retardace, autismu – respektive poruch autistického spektra, podnětové a emoční deprivace, narušenou komunikací plynoucí z handicapu vycházejícího z odlišnosti sociokulturní zkušenosti u romského etnika. Krátce bude zmíněn vliv na komunikační kompetence dětské mozkové obrny a psychotických poruch, jimiž postižení lidé jsou ve většině klienty jiných zařízení. Mezi symptomatické poruchy řeči a jazyka dále patří ty způsobené roztroušenou sklerózou, Parkinsonovou chorobou a sluchovým postižením.

5. VLIV MENTÁLNÍ RETARDACE NA KOMUNIKACI

Mentálním postižením rozumíme postižení rozumových schopností, které jedinci nedovolují porozumět svému okolí a potřebně se mu přizpůsobit. Toto postižení je vrozené a trvalé. Příčinou je postižení centrální nervové soustavy. Hlavními znaky jsou nedostatečný rozvoj myšlení a řeči, omezená schopnost učení. To působí obtížnější adaptaci na běžné podmínky. Omezeně rozvinuté rozumové schopnosti se často spojují s postižením či změnou dalších schopností a odlišnostmi ve struktuře osobnosti.

Myšlení mentálně postižených se vyznačuje stereotypností, rigiditou, používáním jen určitého způsobu řešení, sníženou kritičností a vyšší sugestibilitou.

Jejich řeč je postižena z formálního i obsahového hlediska. Nedostatečná motorická koordinace či zhoršená sluchová diferenciací má za následek méně přesnou výslovnost. Sdělovanou informaci je nutno formulovat stručně a jednoduše. Obtížněji rozumí i běžnému verbálnímu sdělení vzhledem k omezené slovní zásobě i omezenému chápání celkového kontextu. Nechápe složitější slovní obraty, ironii, žert, metaforu. Záleží na stupni postižení – u nejtěžších se verbální schopnosti nerozvíjejí vůbec, lidé s lehkým mentálním postižením zvládají běžné konkrétní pojmy a slovní obraty. Typické pro řečový projev mentálně postižených jazyková necitlivost (agramatismy) a nápadná

jednoduchost vyjádření. U závažně mentálně postižených převažuje neverbální způsob komunikace. Bez schopnosti verbální komunikace však nastávají komplikace například při sdělování potřeb, somatických obtíží. Neschopnost vyjádřit své pocity standardním způsobem může vést k problematickému chování mentálně postižených jako křik, sebepoškozování. Cílem této náhradní komunikace je získat pozornost okolí a dosáhnout, co nejrychleji splnění svých potřeb. Je vhodnější pokusit se naučit mentálně postiženého vhodnějšímu jednoduchému způsobu, jak vyjádřit své potřeby a pocity.

Dříve uváděný pojem pseudooligofrenie se dnes definuje spíše jako sociální poškození vývoje rozumových vlastností a jeho příčinou je nedostatečná a nepřiměřená výchova, tedy nedostatek přiměřených podnětů. Tento handicap není vrozený, ani trvalý, působením podnětějšího prostředí jej lze zlepšit

6. VLIV AUTISMU NA KOMUNIKACI

U lidí trpících autismem je narušená komunikace s druhými jedním z nejméně výraznějších projevů jejich chování. Bohužel však toto vzácné ale závažné postižení prostupuje celou osobností člověka a je tedy označováno jako pervazivní vývojová porucha. Ale podle jiných je pod něj zahrnuto několik odlišných postižení navenek se podobně projevujících.

Zjednodušeně se snad dá říci, že autismem trpící člověk se svému okolí jeví jako žijící ve svém vlastním světě, ve kterém věci a bytosti jsou si rovny, a tomu také odpovídá způsob existence ve společnosti.

Pojem autismus zavedl švýcarský psychiatr Eugen Bleuler roku 1911 jako označení jistého typu chování u lidí trpících schizofrenií – stažení se do sebe a tendenci k sociální izolaci. V roce 1943 uvedl soudobý popis autismu americký psychiatr Leo Kanner studující skupinu dětí s podobným nezájmem o druhé. Ve stejném období ve Vídni se tomuto postižení věnoval pediater Hans Asperger – dnes je jeho jménem označována lehčí forma autismu – Aspergerův syndrom.

Dnes je již známo, že na vině tomuto postižení je organické poškození mozku, zatím však není přesně známa jeho etiologie. Základem je funkční či morfologická

změna na mozku, ale neexistuje pro všechny postižení typický nález – jedná se o strukturální ale i neurochemické odlišnosti centrální nervové soustavy. Opakovaně se také potvrzuje genetická podmíněnost, kterou se dnes vyvrací a zároveň vysvětluje starší hypotéza o vlivu citově chladné rodiny a výchovy – naopak je pravděpodobné, že toto chování má za příčinu postižení členů rodiny lehčí formou autismu, tedy je tedy jejich genetickou dispozicí. Dále se uvažuje i o vnějších vlivech působících na prenatální vývoj mozku, především intrauteriní infekce. Je zjištěno, že autismem trpí častěji chlapci než dívky, není podmíněn socioekonomicky – výskyt v různých zemích je obdobná - záleží na kriteriích hodnotící postižení – děti s plně rozvinutými příznaky je 0,05 % populace.

Jak již bylo řečeno autismem postižený člověk má nejnápadněji ze všech psychických funkcí porušenu schopnost sociálně – komunikační, tedy porozumění, vztah a komunikace s ostatními. Odlišný je jak vývoj řeči, tak i emoční prožívání. K tomu zajisté přispívají odlišnosti ve vnímání a uvažování, pro okolí je vše umocněno typickými nápadnostmi v chování. Přestože se schopnosti a chování jednotlivých postižených mohou velmi lišit, existují určité typické projevy, které nám mohou napovědět, že se jedná o autismus. Mimo již zmíněné stažení se do sebe a nezájem o druhé (nevyhledávání očního kontaktu, odmítání mazlení, předstírání hluchoty, používání ruky druhého jako neživého nástroje), to jsou potřeba stálosti a neměnnosti okolí a průběhu dějů – rituály, stereotypie v řeči a činnosti – např. nekonečné opakování zaslechnutých informací, opakování manipulace s věcí, ale i vlastních pohybů – sebestimulace, bizardní pohyby, nepřiměřený smích, zvýšená citlivost na některé běžné podněty a následná tendence k agresivnímu reagování, zároveň necitlivost k bolesti, neodhadnutí reálného nebezpečí. Dále pak nutkavý zájem o určité věci, především technického charakteru a někdy i výjimečné schopnosti v některých odvětvích lidské činnosti – např. počtech, obliba v neobvyklých předmětech. Řadě těchto projevů je na vině odlišné smyslové vnímání a zpracovávání podnětů - dysfunkce smyslové integrace.

Lidská komunikace je druhem sociální interakce, vztahu. Ale již samotný proces socializace takto postiženého dítěte je silně narušen. Navenek se chová jako bez zájmu o ostatní, o jejich existenci. Jako příčina se uvádí odlišné smyslové vnímání, které způsobuje, že se projevy ostatních zdají být autistickému člověku příliš složité a tudíž

nepochopitelné, ztrácí tedy o ně zájem. Samotný lidský obličej, tak důležitý nástroj nonverbální komunikace je natolik proměnlivý, že tito lidé nedokáží adekvátně interpretovat emoční projevy druhých a postrádají tak schopnost empatie. Kromě problému s porozuměním neverbální komunikaci, je zde také narušen vývoj řeči, tedy verbální komunikace.

Pro autistické děti je typický narušený vývoj řeči a neschopnost používat ji jako prostředek komunikace, ani neprojevují zájem o tento druh interakce. Předpokládá se, že mají narušenou schopnost tzv. metareprezentace, to znamená, že neakceptují obvyklým způsobem signály komunikačního partnera: nerozumějí jeho emočním projevům, ani kognitivnímu obsahu sdělení, a tudíž pro ně tyto podněty nemohu být dostatečně atraktivní. Je možné, že se řeč nevyvíjí právě proto, že ji autistické dítě nepotřebuje. (Wágnerová, M. : Psychopatologie pro pomáhající profese, vydání třetí, rozšířené, Praha, Portál, 2004, ISBN 80 -7178 – 802 -3, str.320)

Problém s komunikací nastává u autistů tedy díky vrozeným předpokladům, které vedou ke změnám v psychickém a rozumovém vývoji. Není narušen jenom „nástroj“ komunikace, ale i motivace k ní. Porušená je potřeba komunikovat s druhými, se svým okolím, vztahová se k němu a sdělovat, ale i předmět sdělení – komunikování vnitřních stavů vzhledem k obtížím s porozuměním sobě samému, vlastnímu prožívání a uvažování. Velmi často bývá přidružena mentální retardace. Jako primitivní forma komunikační exprese bývají uváděny neobvyklé a nápadné projevy chování – výbuchy vzteku, agrese, sebezraňování se.

Stejně jako jednání autistických jedinců, tak i jejich výtvarná produkce má tendence k rigiditě, stereotypu - kreslí opakovaně totéž, často s velkou schopností pro detail. Převládají „technické“ kresby neživých věcí, které upoutávají nutkavě autorovu pozornost. Autistické děti se zdají být na svůj věk až extrémně výtvarně nadané, zřejmě souvislost s nerovnoměrně zralými složkami inteligence – vyvinutější složka prostorová.

Jak již bylo zmíněno zahrnuje autismus širokou řadu poruch, od zjevné mentální retardace až po subtilní příznaky. To vybízí k dalšímu dělení této diagnózy, které se novými poznatky samozřejmě mění. Dříve byly autistické poruchy děleny na (Kannerův) autismus, Atypický autismus a Aspergerův syndrom, v současnosti je

používáno označení Poruchy autistického spektra pod něž je zahrnuto více diagnóz a to :

- - Dětský autismus
- - Atypický autismus
- - Aspergerův syndrom
- - Dezintegrační porucha
- - Rettův syndrom
- - Autistické rysy
-
- Také jejich řazení do kategorie pervazivních vývojových poruch je vzhledem k novým poznatkům zpochybňováno.

6 a. ASPERGERŮV SYNDROM

Termín Aspergerův syndrom byl použit poprvé v roce 1981 v odborné publikaci anglické psychiatřky Lorny Wingové. Označila tak charakteristiky chování dětí a dospělých, které odpovídali tomu, co ve své disertační práci popsal vídeňský pediater Hans Asperger v roce 1944. Ten pod označením „autistická psychopatie“ charakterizoval poruchu osobnosti projevující se chováním vymykajícím se sociálním, jazykovým a myšlenkovým dovednostem standardní populace. Jako typické pro tyto jedince uváděl specifické záliby, neúměrně nízkou intenzitu sociálních interakcí a selhávání v komunikaci podobně jako americký psychiatr Leo Kanner. Ve své práci Wingová upozornila na to, že zatímco u diagnostiky klasického autismu, jak jej popisoval Kanner je kladen důraz na jedince zcela žijící ve svém světě, bez reakcí ve vztahu k druhým a s vážnou poruchou řeči, existují lidé s klasickými příznaky autismu s rozvinutou řečí a zájmem o kontakt s druhými. Podle těchto kritérií by se tedy nejednalo o autismus, přesto mají výrazné problémy se začleněním do společnosti a komunikací. Tyto příznaky více odpovídají pozorování Hanse Aspergera.

Na základě svých zjištění vymezila Lorna Wingová základní klinické příznaky

Aspergerova syndromu následovně:

- nedostatek empatie
- jednoduchá, nepřiléhavá a jednostranná interakce
- omezená, případně neexistující schopnost navazovat a udržet si přátelství
- pedantsky přesná, jednotvárná řeč
- nedostatečná neverbální komunikace
- hluboký zájem o specifický jev či předměty
- nemotornost, nepřirozené pozice

Aspergerův syndrom tak má svá vlastní diagnostická kritéria a v současnosti je vnímám jako dílčí kategorie v rámci Poruch autistického spektra (PAS), na rozdíl od dřívějšího názoru, že jde o druh autismu, tedy pervazivní vývojové poruchy zasahující do všech oblastí schopností člověka. Tito lidé si své potíže uvědomují a často se u nich rozvine deprese, je u nich udávána zvýšená suicidita. Ukazuje se , že Aspergerův syndrom je mnohem rozšířenější než klasický autismus a lze jej diagnostikovat i u dětí , které by nikdy jako autistické označeny nebyly.

7. DEPRIVACE

Jak bylo uvedeno v předchozí kapitole pro rozvoj lidské komunikace jako sociální interakce je důležitý proces socializace. K němu dochází především v dětství, kdy je jedinec závislý na péči své rodiny, především matky nebo mateřské osoby, ve všech ohledech. Nedostatečné uspokojování objektivně významných potřeb může vést poškození dalšího vývoje dětské osobnosti, mezi jinými i schopnosti komunikace.

Z psychologického hlediska má závažné důsledky především citová deprivace – nedostatečné uspokojování citových potřeb dítěte, a sociokulturní deprivace – nedostatek podnětů, které podporují rozvoj schopností a dovedností dítěte, tj. výchovné zanedbávání.(Wágnerová,M. : Psychopatologie pro pomáhající profese, vydání třetí, rozšířené,Praha, Portál, 2004,ISBN 80 -7178 – 802 -3, str.597)

Mezi základní lidské psychické potřeby patří potřeba jistoty a bezpečí. U dítěte představuje zdroj jejich zabezpečení rodina, v mezilidských vztazích pak jde o potřebu

jistého a spolehlivého vztahu, kterou uspokojuje vztah dítěte a matky nebo jiná osoba, která vystupuje jako mateřská. Slouží k posílení schopnosti uchovat si pocit vnitřní jistoty a vyrovnanosti, udržovat pozitivní vztah ke světu i sobě samému a navazovat trvalejší, spolehlivé vztahy s lidmi a udržovat je. Pokud tato potřeba není uspokojována v dostatečné míře a dostatečně dlouhou dobu, vzniká citová deprivace. Ta se odráží na dalším rozvoji dětské osobnosti a projevuje se změnami v jeho prožívání, uvažování a chování. Míra postižení psychickou deprivací záleží na genetických dispozicích a dalších faktorech a je co do charakteru a závažnosti značně variabilní. Přesto některé projevy jsou typické:

- Rozumové schopnosti jsou nedostatečně využívány a přestože nejsou postiženy, mohou se tak jevit. Bez dostatečného ocenění, ztrácí snaha o jejich rozvíjení smysl.

- Citové prožívání a vztahy k okolnímu světu – obtížné orientování se ve vlastních pocitech, emoční plochost, neempatičnost, egocentrismus, ale i zároveň celková nejistota, nedůvěra. S nimi souvisí hostilita a agresivnost. Jejich vztahy k lidem jsou primitivní, nediferenciované a povrchní.

- Pro socializaci důležitý rozvoj rolí je nedostatečný, neschopnost rozlišovat, co je pro danou situaci nebo roli vhodné, neschopnost chovat se žádoucím způsobem, nepřiměřená interakce s lidmi, následné snížení možností pozitivního přijetí. Odlišný žebříček hodnot a norem chování, orientace pouze na to, co má osobní význam.

- Schopnost komunikace nedostatečně rozvinutá, chudší slovní zásoba, nesprávné používání osobních zájmen, špatná jazyková citlivost projevujících se zvláštní skladbou řeči. Malá spontaneita řeči a neschopnost ji sociálně přiměřeně využít. V důsledku chybějící pozitivní emoční odezvy rozvoj této oblasti zbrzděn.

- Sebepojetí je narušeno negativním hodnocením nejbližších osob, důsledkem toho je nejistota, nedostatek sebedůvěry, zvýšená potřeba ochrany. V sebehodnocení se projevuje buď jako obranně přehnané nebo nedostatečné, sebedopceňující vedoucí k potřebě hledání opory v jednotlivci nebo v příslušenství ke skupině.

- Chování je nápadné v mnoha směrech, často impulsivní a je projevem různých obranných mechanismů sloužících k dosažení náhradního uspokojení – snaha upoutat pozornost libovolného člověka nebo zaměření se na jídlo, hromadění věcí, tělesné potřeby. Krajním případem je rezignace – ztráta zájmu o bližší vztah.

Časté jsou problémy v sociální adaptaci, selhávání v nových situacích.

7a. CITOVÁ SUBDEPRIVACE

Vzniká jako mírnější varianta deprivace v rodinách jen částečně dysfunkčních, kde děti mohou mít dobré materiální zabezpečení a zajištěné vzdělání, ale strádají v citové oblasti. Bývá častější, ale je hůře identifikovatelná. Neschopnost nebo nechuť rodičů dítě dostatečně citově uspokojovat se projevuje v jejich určitých postojích : Rodič dítě dostatečně neakceptuje, mluví o něm příliš kriticky, s nedostatečně citovou angažovaností. Nerozumí jeho potřebám a pocitům, interpretuje je neempaticky. Dítě a rodič spolu tráví málo času, nekomunikují, rodič si dítěte nevšímá, často je doma samo.

Důsledky jsou podobné jako u deprivace, ale ne tak nápadné. Projeví se podstatně ji až v souhrnu, ten je označován jako skór maladaptace – jde o znevýhodnění různého druhu (menší odolnost vůči běžným biologickým zátěžím, častější nemocnost a úrazovost, sklon k obezitě, horší společenské hodnocení jejich charakterových vlastností, vyvolávání nepříznivého dojmu, málo přátelských kontaktů, často odmítány, horší školní prospěch nezpůsobený nižší inteligencí, ale neschopností ji účelně využít)

7 b. SOCIÁLNÍ A KOGNITIVNÍ DEPRIVACE

Jako sociální a kognitivní deprivace se označuje opoždění psychického vývoje dítěte v oblastech rozumových schopností a socializace. Nepodnětné výchovné prostředí a špatné podmínky pro rozvoj těchto vloh, jejich nedostatečná stimulace a omezení příležitostí k učení se však projeví nejenom na rozvoji inteligence, ale na celkovém vývoji osobnosti. Na vině je nezáměr, nebo neschopnost odpovídajícího rodičovského chování. Při vážné formě této deprivace se může jedinec jevit jako mentálně zaostalý. Tento stav však nemusí být definitivní, může dojít k dodatečnému rozvoji při pobytu v dostatečně podnětném prostředí.

Opoždění vývoje vinou tohoto druhu deprivace je nerovnoměrné, některé jeho složky dozrávají s věkem. Typický je požděný vývoj řeči, nepodporovaná komunikace nedává příležitost osvojit si dostatečný slovník. Stagnuje i rozvoj myšlení. Opožděná socializace s sebou nese nápadné chování, které se neřídí běžnými normami, je spontánní a je

převážně motivováno tendencí uspokojit aktuální potřeby. Často je sociální deprivace spojena i s emočním strádáním.. Důsledkem takto komplexní deprivace může být odmítání kontaktu s cizími lidmi, generalizovaná strachová reakce, apatie a autostimulace (typické kývání dětí z ústavu). Častá je tendence k agresivním výbuchům . V dospělosti se projevuje nezvládnáním základních sociálních rolí, sociálněadaptačními problémy v důsledku nedostatečně rozvinutých kompetencí, nízkým vzděláním.

8 . VLIV PŘÍSLUŠNOSTI K ROMSKÉMU ETNIKU NA KOMUNIKACI

Nelze říci, že by Romové byli mentálně hendikepováni, ale struktura jejich inteligence je jiná, preferují odlišné poznávací strategie i způsoby řešení problémů. Rozvíjejí se především ty složky, které jsou jim v jejich životním stylu užitečné. Romové mají rozdílné problémy a běžné životní situace chápou jinak, než je zvykem v majoritní společnosti. (Wágnerová, M. : Psychopatologie pro pomáhající profese, vydání třetí, rozšířené, Praha, Portál, 2004, ISBN 80 -7178 – 802 -3 , str. 683)

Romové jsou národností menšina, jejíž četnost je odhadována na 2,5 – 3 % , ale pravděpodobně je i vyšší, protože ne všichni příslušníci tohoto etnika, které se začalo na našem území usidlovat již ve 13. století, se k romské národnosti oficiálně hlásí. A není se proč divit. Historické prameny jsou nám dokladem, že k „ nedorozumění“ docházelo na obou stranách – romská i většinové společnosti vždy. Nedostatečná znalost jazyka majoritní společnosti je pouze zjevnější příčinou z dalších několika , které způsobují Romům potíže v komunikaci především v kontaktu s většinovým etnikem. Bohužel se nejedná o pouhou neznalost češtiny, ale také jejich vlastní jazyk – romština se postupně vytrácí, mizí pozitivní vztah k tomuto jazyku. Dochází tedy k tomu, že většina Romů mluví kombinací češtiny a romštiny obohacenou o slova dalších jazyků, přičemž čeština je pro ně jazykem cizím, neznají dobře jeho gramatickou skladbu, nemají pro něj dostatečnou jazykovou cit a slovní zásobu. Jedná se o tzv. romský etnolekt češtiny. Romové přicházející ze Slovenska takto používají slovenštinu. Na území České republiky jsou používána čtyři takto vzniklá nářečí .

Samotná romština se díky tomu, že patří mezi novoindecké jazyky dosti liší od češtiny – kromě typické jiné intonace a přízvuku, což vyniká v romské výslovnosti

češtiny, jsou zde samozřejmě rozdíly v gramatice, ale především sémantice a stylistice (neužívání obecných pojmů, neexistence některých výrazů, odlišná šíře významu některých slov). Znamená to tedy naučit se a pochopit nové pojmy, jejich obsah a užívání. Vzhledem k tomu, že však v romských rodinách znalost romštiny upadá, nejde jen o nutnost používat cizí jazyk v kontaktu s většinovou společností, ale vlastně o nedostatečné osvojení si žádného jazyka.

Další komunikační překážky nejsou pro nás tak zjevné, o to je více však společné dorozumívání se komplikují! Jedná se o používání odlišných verbálních kódů – komunikačních standardů, tedy sociokulturně podmíněnou diferenciaci smyslu i obsahu komunikace. Romské etnikum se vyznačuje pragmatickým myšlením, zaměřeným na bezprostřední užitek. Tento prakticismus se projevuje i ve vyjadřování se, protože cokoli je nad rámec užitečnosti ztrácí smysl. Abstraktní myšlení nemá žádný osobní význam, není třeba zobecňovat. Děti tak jsou méně stimulovány vyjadřovat se, v romské rodině není nutné reagovat verbálně. Mimo v romském společenství je oceňován kolektivismus, který jim v historii pomáhal přežít, nemají tedy ani tendenci k introspekci, sebepoznávání a sebehodnocení jako individualit, je tedy pro ně problém orientovat se ve svých vnitřních stavech a pohnutkách. S historickým vývojem etnika dozajista souvisí i styl uvažování závislý na aktuálních emocích, což nedovoluje nadhled a zkresluje hodnocení situace. Typická je silná sugestibilita, nekritičnost a naivita. O to větší však je u nich prožitek přítomnosti. Ne nepodstatný je silný sklon k pověrčivosti a magickému myšlení vůbec.

Typický styl komunikace Romů je tedy charakteristický nevyhraněným používáním jednoho jazyka a důrazem na neverbální sdělení. Verbální i neverbální výrazové prostředky jsou akcentovány - nadávky, intenzita hlasu, gestikulace, což se často setkává s nepochopením ostatní společnosti. Sociokulturní vlivy způsobují odlišné významy určitých projevů a jejich jiné chápání v daném kontextu.

9. DĚTSKÁ MOZKOVÁ OBRNA V KOMUNIKACI(DMO)

Dětská mozková obrna je neprogresivní postižení motorického vývoje vzniklé na podkladě poškození nebo dysfunkce mozku v rané fázi jeho vývoje (prenatálně, perinatálně či na počátku postnatálního období) (*Wágnerová,M. : Psychopatologie pro pomáhající profese, vydání třetí, rozšířené,Praha, Portál, 2004,ISBN 80 -7178 – 802 -3 , str. 144*)

U dětí postižených DMO vzhledem k jeho vlivu na motoriku se poruchy řeči vyskytují často, především bývá ovlivněna artikulace . V důsledku postižení motoriky mluvidel a jejich koordinace je tvoření zvuku neobratné a nepřesné, často se přidává i narušená dechová koordinace. Řečový projev je tím narušen po formální stránce, na stránku obsahovou má vliv častá kombinace DMO s poruchou inteligence .

10. PSYCHOTICKÉ PORUCHY V KOMUNIKACI

Jedním ze symptomů psychotických poruch pro okolí nápadným je změněný řečový resp. komunikační projev. Psychotická onemocnění s sebou přinášejí poruchy myšlení navenek se projevující inkoherenční, nesouvislou, nesmyslnou nebo ochuzenou řečovou produkcí.V bizarním způsobu vyjadřování se objevují agramatismy, komolení běžných výrazů, nová nesmyslná slova (neologismy), nefunkční opakování slov nebo slovních spojení (vebigerace) , šroubovaný slovní projev. V krajním případě se stává z řečového projevu tzv. slovní salát – mezi slovy neexistuje žádná spojitost. Používány jsou neobvyklá spojení slov vycházející z jejich zvukové podoby, ale bez logické souvislosti. S postupem choroby dochází k omezení slovní produkce, k obsahovému ochuzení slovního vyjádření.

11. ALTERNATIVNÍ FORMY KOMUNIKACE

Existuje tedy celá řada postižení a onemocnění, které jsou příčinou omezené schopnosti řeči. Ta se v některých případech nevyvine, nebo je obtížně srozumitelná. Přesto tito lidé mají potřebu komunikovat a jejich okolí potřebuje komunikovat s nimi. Přirozeně tedy musely vzniknout jiné komunikační systémy. Při práci s postiženými a nemocnými, kteří mají problémy s komunikací se jako komunikačního prostředku užívá augmentativní a alternativní komunikace (AAK) – Jsou to všechny formy dorozumívání, které doplňují nebo nahrazují řeč, ať už přechodně nebo trvale. AAK tedy užívá cílené pohledy očí, gesta, manuální znaky (např. jazykový program Makaton), předměty, fotografie, obrázky, symboly (Makaton, Bliss, PCS aj.), piktogramy, písmena a psaná slova, komunikační tabulky, technické pomůcky s hlasovým výstupem a počítače.

Augmentativní komunikace - doplňkové či rozšiřující užívání nevokálních prostředků komunikace osobami, které jsou schopny užívat mluvenou řeč pouze částečně a takto užívaná řeč neplní plnohodnotně svou komunikační funkci

Alternativní komunikace - Jedinec užívá v komunikaci „tvář v tvář“ jako hlavní výrazový prostředek jiný než je mluvená řeč, kterou není schopen používat

Protože AAK se snaží zprostředkovat i postiženým co nejfunkčnější prostředek k dorozumívání se světem, byly tyto specifické symboly rozpracovány v ucelené komunikační systémy a metody :

Makaton

–Makaton je název jazykového programu používaného v komunikaci s dětmi i dospělými s komunikačními problémy – poskytuje jim základní prostředky ke komunikaci a podněcuje u nich rozvoj mluvené řeči a porozumění pojmům. Původně byl navržen pro děti mentálně postižené a autistické bez sluchového postižení, ale nekomunikující mluvenou řečí a špatně jí rozumící. Vypracovala ho logopedka Margaret Walker ve spolupráci s psychiatrickými konzultanty Kathy Johnston a Tony Cornforthem z Královské asociace pro pomoc neslyšícím ve Velké Británii. Makaton se

dále vyvíjel, v sedmdesátých letech byl upraven do dnešní podoby a v současné době je využíván pro komunikaci širokým spektrem postižených osob. Jsou to : Neslyšící dospělí a děti s mentálním postižením, slyšící děti a dospělí s mentálním postižením, kteří nekomunikují mluvenou řečí a špatně jí rozumějí, dospělí a děti s mentálním postižením, děti s autismem, malé neslyšící děti, děti s problémy artikulace (např. artikulační dyspraxií) jako dočasný prostředek ke komunikaci, který jim pomáhá zbavit se stresu během výuky artikulované řeči a jako pomocný prostředek nácviu napodobování, některé dospělé osoby trpící komunikačními problémy následkem úrazu mozku nebo po mozkové mrtvici, děti s potížemi v učení při objasňování významů pojmů a jejich zapamatování. Také je využíván při léčbě koktavých osob jako stresuzbavující prostředek. Makaton je ucelený program využívající znaky znakového jazyka neslyšících doplněné mluvenou řečí a obrázkovými symboly.

Komunikační systém Bliss

„ Symbolový“ systém používající místo slov velice jednoduché obrázky vyvinul Charles K. Bliss, rakouský inženýr chemie, původně jako univerzální obrázkovou řeč k lepšímu porozumění mezi národy a zrušení kulturních hradeb mezi nimi. Publikoval jej poprvé v roce 1949 pod názvem „ Semantography“. Inspirací k jeho symbolové řeči s vnitřní systémovou logikou mu bylo čínské obrázkové písmo. V Číně nějaký čas žil po svém útěku z německého koncentračního tábora, kam byl internován pro svůj židovský původ. Nepochybně tato zkušenost ho dovedla k myšlence vytvořit komunikační prostředek srozumitelný bez rozdílu pro všechny. Jeho dílo bohužel zůstalo dlouho bez výraznější odezvy, až v roce 1971 skupina pracovníků torontského střediska pro postižené děti tento systém upravila a dále rozvinula pro potřeby svých klientů. V roce 1972 ve spolupráci s Ch. Blissem byly symboly dále revidovány v závislosti pro využití nemluvicími osobami. Symboly prakticky uspořádané na jediné tabulce jsou výhodné především pro nemluvicí s omezenými pohybovými funkcemi, kdy dovolují ukazovat například očima. Pro svou logičnost je mohou využívat osoby čtoucí i ti lidé, kteří si dovednost číst neosvojili.

Piktogramy

Piktogram je definován mezinárodními normami jako vizuálně vnímatelný útvar

vytvořený psaním, kreslením, tiskem , či jiným postupem a zastupující jeden věcný význam, který zpodobňuje bez vazby na řeč. Stejně jako se po celém světě využívá obrázkových piktogramů jako prostředku předat srozumitelně informaci bez znalosti jazyka, používá se podobných piktogramů pro komunikaci s postiženými. Soubor piktogramů z jejich okolí je doplněn o další tak , aby mohli komunikovat s ostatními. Na rozdíl od symbolů systému Bliss jsou tyto piktogramy mnohem konkrétnější a lépe zapamatovatelné. Znázorňují osoby, věci, činnosti, představy, vlastnosti, pocity a vztahy. Jejich používání je vždy doplněno mluvenou řečí, případně znaky rukama. Umožňují sdělovat druhým své pocity a potřeby, pomáhají ve vzdělávacím procesu, usnadňují orientaci v běžném životě a učí samostatnosti. Postižený nemusí již být pouze pasivním posluchačem. Piktogramy jsou používány pro komunikaci u těžce mentálně postižených dětí, u dětí s autismem a u dětí s více vadami. Dorozumívání pomocí piktogramů je jednoduché, názorné a srozumitelné pro okolí bez speciálních znalostí a dovedností.

U nás je používán systém piktogramů převzatý ze severských zemí – PIC (pictogram ideogram communication) ve formě bílého obrazu na černém pozadí.

Obrazové komunikační symboly

Další systém využívající grafické znaky je PCS (picture communication symbols) vyvinutý společností Mayer – Johnson. Používá realistické obrysové kresby, které mohou mít formu černobílou či barevnou a jsou doplněny textem.

Sociální čtení

Sociální čtení je metodou pomáhající komunikovat , tedy sdělovat poznání okolního světa osobám s mentální retardací , kterým vzdělávání pomocí běžně užívaných metod činí značné potíže.

Sociální čtení je chápáno jako poznávání, interpretace a přiměřené reagování na zraková znamení a symboly, piktogramy, slova a skupiny slov, které se často objevují v okolním prostředí nebo v širším kontextu, aniž by byly využívány čtecí technické dovednosti. Sociální čtení chápeme tedy v tomto kontextu jako součást sociálního učení. (Kubová, L. : Alternativní komunikace, cesta ke vzdělávání těžce zdravotně postižených

Facilitovaná komunikace

Facilitovaná komunikace je komunikační systém, který vypracovala Australanka Rosemary Crosley a je založen na řízeném výběru komunikačních jednotek. Jedná se o podpůrnou komunikační techniku umožňující osobám s postižením komunikovat pomocí ukazováčku na písmena či obrázky, ale i další formy komunikačních prostředků. Osoby využívající tento způsob komunikace komunikují pomocí tzv. „podané ruky“ resp. pomocí fyzické dopomoci asistenta – facilitátora. Jeho úkolem je zajišťovat fyzickou pomoc – označující funkci ukazováčku, podporu ruky nebo zápěstí a podobně, ale neovlivňovat vlastní volbu obrázku nebo písmene, tedy povzbudit, ne vést. Jedná se o vysoce kontroverzní metodu – vzniká nejasnost, kdo komunikuje.

Znakový jazyk

Komunikační systém tvořený specifickými vizuálně – pohybovými prostředky, tj. tvary rukou, jejich postavením a pohyby, mimikou, pozicemi hlavy a horní části trupu. Znakové jazyky vznikaly přirozeně v komunitách neslyšících, kde se dále vyvíjejí v závislosti na aktuálním vývoji společnosti, jsou tedy přirozené a plnohodnotné jazyky. Mimo neslyšících tento jazyk může být využíván ke komunikaci lidmi s dalšími poruchami např. poruchou řeči – afázií. Někdy špatně uváděn jako znaková řeč.

V Česku se pod pojmem znaková řeč rozumí český znakový jazyk a znakovaná čeština. Český znakový jazyk má základní atributy jazyka (produktivnost, svébytnost , historický rozměr) a je ustálen po stránce lexikální a gramatické. Má jiný slovosled a gramatiku než znakovaná čeština, která jako umělý jazykový systém pro dorozumívání mezi slyšícími a neslyšícími. Využívá gramatické češtiny, která je současně hlasitě nebo bezhlasně artikulovaná, zároveň jsou pohybem a postavením ukazovány odpovídající znaky českého znakového jazyka.

Komunikační systémy osob s hluchoslepotou

Ve výčtu speciálních komunikačních systémů postižených osob nelze nezmínit způsoby komunikace hluchoslepých . Mohlo by se zdát , že toto závažné postižení

nedává šanci s těmito lidmi ,zvláště těmi, kteří se s ním již narodili, na dostačující úrovni komunikovat. Naštěstí lidská potřeba komunikovat je natolik silná, že i při tak těžkém postižení je možno najít způsob ke sdělení a sdílení . Způsob komunikace pak závisí především na rozsahu tohoto postižení. Při alespoň částečném zachování sluchu a zraku se používají mluvená řeč a její psaná forma, dále pak znakový jazyk neslyšících a odezírání. Pro osoby s praktickou nebo totální hluchoslepotou byly vyvinuty:

Taktilní znakový jazyk - základem je spojení rukou hluchoslepé osoby se znakovující osobou, jednotlivé znaky pocházejí z jazyka neslyšících

Lormova abeceda – Ruční dotyková abeceda vyvinutá hluchoslepým novinářem Hieronumem Lormem , který sám během života ohluchl a ztratil zrak(vlastním jménem Heinrich Landesman z Mikulova na Moravě, 1821 1902) , původně vytvořena pro dorozumívání se členy jeho rodiny, po jeho smrti zveřejněna a upravena pro používání v dalších jazycích. Jednotlivé doteky do dlaně hluchoslepé osoby odpovídají konkrétním písmenům.

Braillovo písmo – speciální druh systému psaní určený pro slepé a slabozraké , funguje na principu plastických bodů vyražených do papíru, kombinace šesti bodů ve dvou sloupcích o třech řádcích tvoří jednotlivá písmena , která se čtou pomocí hmatu. Vytvořil jej francouzský učitel Louise Braille, který sám v dětství ztratil zrak, úpravou z vojenského systému umožňující čtení za tmy.

Tiskací písmena psaná do dlaně – využíváno osobami se ztrátou zraku a sluchu v pozdějším věku, obrysy velkých tiskacích písmen se vpisují do dlaně

Prstová abeceda (daktylotika) - používáno hluchoslepými osobami se zachovalými zbytky zraku , znalostí latinky a českého jazyka, k vytváření jednotlivých písmen abecedy se využívá různých poloh a tvarů prstů, existuje varianta jednoruční a obouruční

Daktylotika do dlaně – upravená prstová abeceda se neznačí do prostoru ale do dlaně

Tadoma – metoda užívaná osobami s vrozenou hluchoslepotou, Hluchoslepý má svoji ruku položenou na tváři mluvčího tak, aby malíčkem vnímal vibrace hrdla, palcem pohyby rtů a ostatními prsty tvář

12. ARTETERAPIE JAKO ALTERNATIVNÍ FORMA KOMUNIKACE

„Zdá se, že žijeme v době devalvace slov, „vyprázdňení“ slovních prohlášení. Vždyť často i velké, krásně vyslovené city, hluboké myšlenky i věroučná či politická prohlášení nakonec vyznívají nepřesvědčivě a směšně. Verbální komunikace často selhává. Spíš než slova často přesvědčí konkrétní skutky. Výtvarné umění chápu jako konkrétní čin – vzniká tu cosi hmatatelného, co zůstává. Umění transcenduje to, co je slovy nevyjádřitelné.“ (Šicková – Fabrici, J. : Základy arteterapie, 1.vydání,Praha,Portál, 2002, ISBN 80 – 7178-616-0)

Historický vývoj lidské kultury jasně dokládá, že výtvarná činnost je lidské společnosti i jedinci přirozeným způsobem vyjádření, odrazem našeho vztahu ke světu vnějšimu a záznamem našeho světa vnitřního . Pomáhá náš svět chápat, uchopovat a zároveň formovat. Tak jako v pravěkých dobách lidé vytvářeli svá díla ze snahy komunikovat se světem duchů, s něčím, co je přesahuje, tak dodnes má tento způsob vyjádření schopnost přesahu, spojení světů, například různých kultur . Touto schopností být univerzální komunikací se vyznačuje také hudba.

Výtvarný projev stejně jako řeč těla je i přes případnou výtvarněodbornou přípravu bezprostřední a individuální. Je to dáno povahou samotného výtvarného procesu, který nás nutí propojovat naše racionální s emočními složkami a zároveň s naší tělesností, která tento projev zprostředkovává ven. Nutná souhra všech těchto součástí dává jedinečný prostor projevům nevědomých složek naší osobnosti výrazněji než jindy.

Díky tomu, že výtvarný projev má ve většině charakter trvalosti, zastavené, zaznamenané výpovědi, naskýtá se jedinečná příležitost takto unikátně individuální projev analyzovat. Toho využívá arteterapie a propojuje jej se známými fakty z oblasti lidské psychologie. Jejím spojením s využitím jak zjevného obsahu výtvarného projevu, který do něj byl vložen vědomě , tak především s specifickými odrazy našeho vnitřního světa, jež se zde zrcadlí bez našeho vědomí , vzniká unikátní nástroj skrze něhož lze porozumět a nahlédnout ostatní, ale i sebe jedinečně hlubokým pohledem.

V arteterapii se během její krátké historie vyčlenilo několik přístupů – kreativistický , integrativní, činnostní, sublimační a projektivní. Poslední z nich je základním kamenem programu arteterapie vyučovaném na Pedagogické fakultě jihočeské univerzity v

Českých Budějovicích. Je spojení s kultivací výtvarného projevu klientů – tím přesahuje rámec projektivního přístupu arteterapie a vstupuje na pole směru kreativistického. Koncepce této podoby arteterapie odráží celoživotní zkušenost jejího autora , PhDr. Milana Kyzoura st. Teoretické zázemí a myšlenkovou inspiraci lze najít v průniku mezi oblastí medicínsko – psychologickou, výtvarně – pedagogickou a uměnovědnou. (Perout, E.: Arteterapie se zrakově postiženými, vydání 1.,Praha,Okamžik, 2005, ISBN 80-903247-9-7)

Poruchy komunikace s sebou nesou sociální izolaci . Poskytnutí takto postiženým lidem komunikačního prostředku v rámci arteterapie se zdá jako ideální . Nejenže může být terapeuticky ošetřeno případné postižení , respektive problémy , které s sebou přináší, ale také díky zážitku tvorby a výsledného hmatatelného artefaktu zlepšuje sociální sebevědomí takto postiženého.

13. CHARAKTERISTIKA A NÁPLŇ PRÁCE SVP

- Střediska výchovné péče pro děti a mládež (SVP) jsou státním školským zařízením ve kterých probíhá institucionální preventivně výchovná péče dle §§16 a 17 zákona č. 109/ 2002 Sb. Jsou zřizována jako organizační součásti diagnostických či výchovných ústavů, nebo i samostatně. Poskytují všestrannou preventivně výchovnou péči dětem a mladistvým s projevy poruch chování a negativních jevů v sociálním vývoji či jejich potenciálně očekávaným rizikem, pokud nejsou důvody pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy přímo v zařízeních. Tato preventivně výchovná péče a psychologická pomoc je organizována ambulantní, celodenní nebo internátní formou a je zaměřena na odstranění či zmírnění již vzniklých poruch chování a na prevenci vzniku vážnějších výchovných poruch a negativních jevů v sociálním vývoji těchto dětí a mladistvých. Mimoto realizuje ambulantní, celodenní nebo internátní všestranně preventivní výchovnou péči a psychologickou pomoc dětem a mládeži propuštěným z ústavní výchovy při jejich integraci do společnosti.
- Dále pak tato střediska poskytují konzultace, odborné informace a pomoc zákonným zástupcům, pedagogickým pracovníkům škol a školských zařízení v oblasti výchovy a vzdělávání těchto ohrožených dětí a také při jejich integraci do společnosti. Středisko výchovné péče spolupracuje s pedagogicko – psychologickou poradnou a v případě dětí a mládeže se zdravotním postižením i se speciálně pedagogickým centrem při poskytování metodické pomoci školám a školským zařízením a s institucemi, organizacemi a orgány státní zprávy na území své působnosti v oblasti prevence sociálně patologických jevů a drogových závislostí. Pracuje na zpracování plánů jejich prevence a koordinuje jejich realizaci – na vyžádání soudů, policie a orgánů sociálně právní ochrany zpracovává posudky a jiné odborné podklady pro jejich rozhodnutí . Zpracovává také podklady potřebné pro rozhodnutí o nařízení ústavní výchovy a ochranné výchovy.
- Způsob práce Střediska výchovné péče je odvislý od objektu jejich péče , kterou je školní populace. V této oblasti zájmu pracují především na úrovni druhé hladiny

prevence sociální patologie. Podmínkou pro přijetí do střediska je svobodné rozhodnutí klienta a souhlas jeho rodičů. Úkoly střediska při prevenci spočívají v rozvíjení komunikace a pozitivních vztahů v rodině, protože právě vnitřní rodinné vztahy při selhávání dítěte značně trpí a je tak nutné rodině poskytnout pomoc při restrukturalizaci a obnově vnitřního systému. Těžištěm každodenní práce je situováno do individuální, respektive skupinové práce s klientem či vyděleným souborem klientů. Pracoviště středisek jsou rozdělena na ambulantní, celodenní a lůžková oddělení, tím je zajištěno odstupňování intenzity poskytované péče podle velikosti jejího objemu nutného k dostatečnému ovlivnění klienta. Tak se často klienty lůžkových oddělení stávají adepti na ústavní výchovu, poté, co pouhá ambulantní intervence nedostačuje. Zde absolvují preventivně výchovný program, jehož délka je dána ze zákona, tedy dva měsíce. Po dobu pobytu se s ním intenzivně pracuje podle individuálního výchovně vzdělávacího plánu. Ti, kteří selhávají i zde a pokračují v asociálních projevech, jsou posléze umístováni na základě rozhodnutí soudů v zařízeních pro výkon ústavní výchovy a ochranné výchovy.

13 a. POPIS PRACOVISŤE

S arteterapií respektive arteterapeutickými technikami jsem se poprvé setkala při účasti na Preventivně výchovného programu s peer prvky, který jsem absolvovala během studia na vysoké škole. Vzhledem k tomu, že jsem studovala učitelství výtvarné výchovy velmi mě tato metoda zaujala, takže jsem rozhodla pro její studium v Ateliéru arteterapie. Měla jsem to štěstí, že již během studia jsem mohla pracovat v organizaci, kde jsou arteterapeutické postupy používány a rozšiřovat tak svoje vědomosti o praktické poznatky.

- Do Střediska výchovné péče Klíčov jsem nastoupila v roce 2004 na pozici odborné vychovatelky na internátní (lůžkové) oddělení Pontis. SVP Klíčov je zřízeno při Výchovném ústavu Klíčov a v době mé praxe zde bylo složeno za dvou ambulantních oddělení - Klíčov a detašované pracoviště Malvazinky, kde také bylo zřízeno oddělení denního stacionáře, dále detašovaného internátního oddělení V Kostelci nad Labem pro děti ohrožené drogami Alternativa a z internátního oddělení

Pontis pro děti s výchovnými problémy a poruchami chování. V době mého nástupu procházelo oddělení Pontis celkovou změnou koncepce (vzniklo z původního oddělení Most , které bylo určeno dětem a mladistvým v krizi) a zároveň zde vznikala nový pracovní tým. Součástí práce na nové koncepci bylo i hledání prostoru pro začlenění arteterapeutických metod

- a způsobu práce s nimi v programech pro klienty . Vedení těchto částí programu s arteterapeutickými technikami bylo nabídnuto mě.

Při vytváření koncepce celého oddělení, stejně tak jako jednotlivých složek programu včetně skupin s arteterapeutickými technikami bylo samozřejmě stěžejní zohlednění charakteru klientely, se kterou mělo oddělení pracovat. V začátcích šlo o děti s výchovnými problémy a poruchami chování ve věku 11 až 18 let , takzvané „ zlobivce“ . Oddělení bylo zřízeno jako koedukované, tedy pro chlapce i dívky. Šlo o děti, které měly především problémy ve škole – s chováním ke spolužákům i učitelům, což s sebou většinou přinášelo i problémy s učením (nebo i opačně) , dále pak problémy s fungováním doma a v neposlední řadě mimo domov a školu , často vlivem nevhodných vrstevnických part. Do tohoto výčtu bohužel také patří přestupková a trestná činnost a příležitostné užívání drog. Během doby mého působení na tomto oddělení se tato klientela z organizačních a programových důvodů upřesnila pouze na chlapce ve věku 12 až 16 let s nedokončenou základní školní docházkou na základní či zvláštní (popřípadě speciální) škole.

Cílem našeho programu bylo během dvouměsíčního pobytu (tato doba pobytu je daná ze zákona o SVP) , který většinou následoval po určité době spolupráce s ambulantním oddělením,na základě stanoveného individuálně výchovného plánu lépe rozkrýt pozadí problémů, pro které k nám klient přichází,a dále „nastartování“ jejich řešení . Po absolvování pobytu klient přecházel zpět do péče ambulance, kde se dále pokračovalo v práci s klientem, tak aby za nějaký čas byl schopen fungovat ve svém životě bez podpůrné pomoci naší instituce.Vzhledem k tomu, že se objektem péče byli nezletilí , bylo nutné pracovat s celou rodinou, respektive alespoň s rodiči. Ti také museli k nástupu klienta na pobyt dát písemný souhlas .

Základem naší práce s klientem bylo dát jim jasný režim a řád. Toto strukturování svého života totiž ve své rodině velmi často postrádali. Na oddělení bylo

nutné dodržovat daná pravidla pobytu a účastnit se pobytového programu. Denní režim určoval přesné rozmezí trvání jednotlivých denních aktivit – od ranního budíčku, hygieny, snídaně a tak dále až po čas večerního odchodu ke spánku – večerky. V průběhu den se střídaly aktivity provozní s odbornými a oddechovými. V dopoledních hodinách se klienti samozřejmě účastnili školní výuky a to buď formou učení se ve škole při oddělení, nebo v pokročilejší fázi programu docházkou do vlastní kmenové školy. Z odpoledních programů byla nejpodstatnější tématická skupinová sezení, na kterých probíhala pro klienty nejvýraznější část odborné práce. Přesto výchovná práce s klientem probíhala v rámci celého dne, vždyť už samotné navyknutí si na pravidelný časový harmonogram dne, povinnosti a dodržování režimu bylo pro některé z nich obrovským problémem. Nezřídka se teprve zde učili samoobslužným činnostem, základům osobní hygieny, pravidlům slušného chování a soužití ve společnosti. Důležitou složkou práce s nimi se staly i sportovní, zážitkové a zátěžové programy. Především pak prožití víkendových dnů na oddělení bylo koncipováno tak, aby klientům přiblížilo jiné a kvalitnější způsoby trávení volného času, než na jaký byli doposud zvyklí, a přineslo jim nové podněty a pestré zážitky, které jim jejich rodinné prostředí často nebylo schopno poskytnout. Celý dvouměsíční pobyt byl členěn na několik fází – nultou (uvykací), první (přibližně první měsíc) a druhou (příprava k odchodu a fungování zpět doma) a během postupování pobyttem byl klient symbolicky hodnocen za dodržování pravidel a svých povinností pro lepší orientaci o své úspěšnosti na pobytu.

Jak už bylo zmíněno, pobyt na internátním oddělení SVP je ze zákona stanoven na dva měsíce – tedy 8 týdnů. To pro je doba pro celkové vyřešení všech problémů, se kterými klient přichází nedostačující. Proto šlo o to najít, co nejefektivnější způsob a plán práce po dobu těchto 8 týdnů, tak aby klient měl možnost nahlédnout svůj problém a pokusit se jej řešit nejprve jakoby cvičně ještě během pobytu a následně být motivován k pokračování ve své snaze vytrvat. K odhalování a řešení příčin, které je do naší péče přivedly, byl určen časový prostor skupinových sezení. V průběhu práce oddělení se tak k tomuto účelu vyčlenily skupina tématická, interakční a „arteskupina“ (tento termín vznikl jako kompromis z původního označení arteterapeutická skupina, které nám nebylo doporučeno vzhledem k tomu, že se u klientů jednalo o preventivně – výchovný pobyt, ne terapii). V rámci co nejkomplexnějšího řešení problémů, se kterými

klienti na pobyt přicházeli, vznikl cyklus osmi okruhů témat provazující skupinová sezení navzájem . Každý týden bylo jedno z těchto témat podtitulem k práci na všech skupinách -na tématické bylo probráno teoreticky a k získání nových informací, na interakční prožitkově a vztaženo ke konkrétním klientům a na „ arteskupině“ pomocí výtvarného vyjádření. To se samozřejmě odrazilo na výběru témat výtvarně zpracovávaných na jednotlivých „ arteskupinách“.

13 b. ARTETERAPIE JAKO KOMUNIKACE S KLIENTY

- práce s klientem při arteterapeutických sezeních v rámci pobytového programu oddělení Pontis

V popisu způsobu mé práce s klienty by bylo snad místo o arteterapii vhodnější mluvit spíše o využití arteterapeutických technik a metod na skupinových sezeních . A to z důvodů , které následně popíši a které by snad mohly vést k diskuzi , je – li tento způsob práce možný nazvat arteterapií, zvláště není – li terapie účelem celého pobytu klienta v tomto zařízení. Nicméně i přes své občasné pochybnosti o úspěšnosti mé práce s klienty, myslím, že v rámci dostupných definic arteterapeutického oboru zde o můžu pojem arteterapie použít.

Období po mém nástupu na oddělení bylo pro mě osobně v mé praxi dobrou tápání . Stejně jako se hledala celková nová koncepce práce s těmito dětmi , muselo určit , jak do ní začlenit arteterapeutickou metodu a najít způsob, jak ji pro ně co nejefektivněji využít. Bylo nutné zohlednit samotný typ klienta a také celkový cíl pobytu. Naštěstí jsem mohla při tomto hledání čerpat z bohatým mnohaletých zkušeností mé vedoucí oddělení Ludmily Hanušové , která předtím sama pracovala jako arteterapeutka na oddělení Alternativa .Absolvovala v této oblasti řadu výcviků a kurzů. Byla mi v mé práci zároveň supervizorkou . Po jejím odchodu jím byl nový vedoucí Mgr. Jan Cibulka , absolvent SUR výcviku. Já sama jsem do té doby měla zkušenost s výukou výtvarné výchovy na základní škole. Přesto alespoň částečně mi tato klientela a způsob skupinové práce nebyl cizí , protože již během studia na vysoké škole jsem brigádně

pracovala jako pomocná vychovatelka na oddělení Alternativa, kde jsem měla jako člen týmu možnost účasti na podobně zaměřených skupinových programech a také na týmové supervizi. S prací ve skupině jsem se již předtím setkala při absolvování preventivně – výchovného programu s peer prvky.

- Již od začátku bylo jasné, že je žádoucí výtvarný projev do aktivit klientů zařazovat vzhledem k jeho abreakčnímu potenciálu a také pro zážitek tvorby něčeho nového - nové reality s případnou estetickou hodnotou. Vycházeli jsme ze zkušeností s podobným typem klientů - dětmi ohrožených drogou z oddělení Alternativa. Zde se při podobných skupinových sezeních, která byla klienty velmi oblíbená, poměrně dobře uplatňovala klasická témata arteterapie se svým sebepoznávací potenciálem. Tendence k zabývání se sám s sebou, stejně jako dobré vyjadřovací schopnosti a do určité míry i potřeba sebereflexe je pro tyto klienty experimentující s drogami typická. Vždyť i sbírání zkušeností se sebepoznáním je jedním z mnoha důvodů jejich zájmu o tyto vědomí rozšiřující látky. Bohužel co se osvědčilo v práci s nimi, nedařilo se s naší skupinou „zlobivců“. Příčin je zajisté celá řada a tato teorie rozdílu byla častým předmětem polemik lidí pracujících s celkově problémovými dětmi. Osobně bych uvedla menší chuť vůli ke změně (tyto děti i ve většině žijí, jak chtějí, jak jim vyhovuje, a problém s jejich chováním má povětšinou jejich okolí) a tedy i k sebereflexi, dále by se snad dal vysledovat nižší průměrný intelekt a opožděný psychický vývoj. Protože často tito klienti pocházeli ze slabšího kulturněsociálního prostředí, lze u nich uvažovat o možné podnětové a citové deprivaci. Ukázalo se, že výběr těchto témat, ale i následný způsob práce s nimi je pro ně zřejmě nevhodný. Jako ne nepodstatný pro mou další práci se ukázal také fakt, že u poměrně velké části těchto dětí se projevovaly potíže v komunikaci. (Zvláště markantní to bylo v průběhu odborných skupinových programů, které jsou na diskuzi, tedy komunikování založené. Některé děti měly problémy projevit se i neverbálně, u většiny však byl problémem především verbální projev. Tyto děti se na skupinách styděly mluvit, na vyzvání reagovaly pokud možno, co nejkratší odpovědí, těžko hledaly výrazy a slova, zdálo se, že je pro ně obtížné vůbec ujasnit si, co chtějí říci a k čemu je dobré o daných problémech hovořit. V porovnání se skupinou dětí z Alternativy průběh skupinových sezení značně vázl a tak se zdál tento postup ve vedení programů špatný. U tématických a interakčních skupin se posléze osvědčilo využití zážitkových neverbálních technik

např. dramaterapie) Bylo nutné tedy i celkovou koncepci artesezení přizpůsobit povaze klientely, tak jak ji popisují níže, a také cíli pobytového programu.

Z typu popsaného pracoviště a klientely zřetelně vyplývá řada specifíků, které tato „arte“ setkání poměrně limitují. V první řadě je to samotný charakter klientely, se kterou je pracováno. Jak již bylo uvedeno, jde o děti s problémovým chováním, bez mantinelů, nezdrženlivé, nezvyklé či neschopné se dlouhodobě soustředit, často s hyperaktivní s diagnostikovaným ADHD, s problémovým postojem k autoritě. Tyto děti, ať už vinou výchovy či vrozených dispozic a získaných postižení, mají problém se podvolit nárokům, které na ně výchovné a vzdělávací instituce kladou. Mají s nimi povětšinou špatnou zkušenost. Jakákoli organizovaná činnost zavánějící jen trochu tímto typem přístupu u nich automaticky startuje odmítavé reakce. Tento postoj se u nich naštěstí po určité době pobytu a prožití několika skupin dařilo odbourávat. Další okolností navozující možné negativní postoje je fakt, že účast na odborných programech pobytu je pro klienta povinná – pro řádné plnění pobytu se jich musí zúčastňovat, což vyplývá ze základní ideje práce oddělení. Tou je zprostředkování zážitku režimu a řádu dětem, kterým se ve výchově hranic nedostalo. Nelze tedy pominout to, že klient tvoří, aby splnil svou povinnost, což se většinou odráží ve výsledné kvalitě výtvarné produkce. Klient využívá možnosti volně vyjádřit svůj odpor k organizaci slušnou formou, například na rozdíl od vulgární verbalizace. Na celkovou úroveň produkce má zajisté také vliv, že věkové rozpětí klientů oddělení odpovídá většinou období výtvarné krize a přináší s sebou zvýšenou kritičnost ke svému dílu. Ta pak může být důvodem rezignace na snahu o kvalitnější výtvarný výraz.

Ne nepodstatnou komplikací při organizaci těchto skupin a posuzování míry jejich úspěšnosti je jejich doba trvání. S ohledem na specifika chování těchto dětských klientů a pokud nechceme použít čistě direktivní a autoritativní přístup, se může stát že časová dotace 1,5 hodiny nedostačující. Bohužel však tento limit lze těžko rozšířit, uvědomíme – li si, že pro část těchto dětí je typická porucha soustředivosti. Pak je jasné, že splnění požadavku, který je na ně kladen během práce na výtvarném artefaktu, jeho dokončení a následné jeho interpretaci či alespoň shrnutí obsahu skupiny, je pro některé z nich nad jejich síly. Atmosféra skupiny se tak může změnit z tvořivěkomunikační na čistě výchovnou, kdy jako jediný cíl se jeví naplnění programu a jeho absolvování většinou skupiny. V neposlední řadě je třeba respektovat časový harmonogram dne a

dobu trvání sezení nepřekračovat, má – li být naplněna snaha o „ režimování“ klienta.

Je také třeba položit si otázku nakolik je možné mluvit o terapeutickém posunu pokud v ideálním případě u klienta proběhne všech osm sezení , tak jak by to odpovídalo době pobytu v délce dvou měsíců. Zde je třeba zmínit, že skupina klientů je samozřejmě se organizačních důvodů otevřená, takže na každé skupiny se účastní klienti v různých fázích pobytu. Mimo to bohužel idea tématicky propojených setkání nebyla vždy zcela naplněna a například vinou mimořádných situací na oddělení, kdy program nemohl probíhat, tak jak by měl, nebo třeba z důvodu nemoci klienta. I tato okolnost vedla k volbě způsobu práce tak, jak jej budu popisovat dále.

Pokud mohu mluvit o nějakém procesu vývoje výtvarného vyjádření u klienta, tak by to bylo rozhodně určité postupné uvolnění ve výrazu, které s sebou přinášela postupující doba pobytu v programu. Zde by se daly vysledovat zhruba dvě odlišné tendence – první, kdy klient se na začátku chytá své šance, začít znova, znova se uvést v novém prostředí v lepším světle – nejprve je na jeho výtvorech patrná velká snaha dobře a kvalitně splnit zadání, zalíbit se. Postupem času , tak jak i ve svém chování se uvolňuje, je i přístup k tvorbě méně pečlivý , o to však možná více vypovídající. U některých klientů vše gradovalo jakoby takzvanou předodchodovou krizí, projevující se v jeho chování regresem na původní problémové chování před umístěním na pobyt . Ve výtvarné produkci je jasně zřetelný odpor k práci, využití možnosti si zarebelovat neaktivitou, či shazováním tématu či celkovým lajdáckým zpracováním výtvoru. Druhá varianta se projevila prvotním odporem k výtvarnému tvoření vůbec, odmítáním činnosti či alespoň tématu jako nesmyslné aktivity. S poznáním, že nejde o nic ohrožujícího přicházelo i uvolnění ve výtvarném projevu , tentokrát však dá se říci pozitivního charakteru , projevující se v celkové kvalitě výtvoru, ale i radosti z práce. Tomu odpovídalo fungování klienta na pobytu, změnou jeho sebehodnocení k lepšímu. Oba typy vývoje výtvarného projevu samozřejmě byly dobrým podnětem ke komunikování klientovi jím prožívaných psychických procesů .

Způsob mojí práce dále mimo charakter skupiny klientů ovlivnil také cíl jejich pobytu u nás – rozkrytí jejich problémů a nastartování jejich změn. K tomu je ale třeba dozvědět se o těchto dětech a jejich problémech více, poznat jejich názory a prožívání situací , ve kterých se ocitají. Často však jim jejich problém bylo nutné nejprve

zvědomit a učinit je přístupnými změně. Pokud u některých klientů docházelo k selhávání v komunikaci v její verbální formě, nešlo na ni rezignovat, ale bylo nutné hledat jiné možnosti poznání možných příčin jejich problémů. Zde se tedy našlo další východisko k práci s využitím potenciálu výtvarného projevu. Pomocí volby témat a přístupu vedené klienta při procesu výtvarné tvorby jsem se jim snažila dát, co nejširší prostor k vyjádření se pro ně schůdnějšími prostředky. V jejich výsledných projevech jsem pro další práci s nimi zohledňovala jak informativní složku zjevnou - , tak složku psychopatologickou - opoždění výtvarného vývoje (emočně – kognitivní rozpor), nestandardní výtvarné projevy – charakter výtvarného výrazu, zobrazení a užití určitých objektů , užitá barevnost -vypovídajících o psychickém vývoji a jeho anomáliích, o vnitřních klientových procesech .

Po zohlednění zmíněných specifik pracoviště a klientů a po určitých zkušenostech práce s nimi jsem se tedy rozhodla přistupovat k artesezením především jako k prostoru vyjádření klienta, ke komunikaci s ním a jemu. Ve volbě témat , jak jsem už předeslala jsem byla zohledňovala celkovou koncepci pracoviště a jeho ucelený plán pobytu na dobu dvou měsíců. Celkem jsem tedy připravila osm témat tak, aby korespondovala s tématy ostatních odborných skupin , tedy aby se dotýkala nejdůležitějších problematik, se kterými klienti k nám na pobyt přicházeli. Tuto problematiku jsem v zadáních témat zpracovávala buď pomocí metafory nebo přímo. Klienti měli tak možnost se k nim vyjádřit a pojmout je jinak než v rámci jejich verbalizování. Takto zpracovaná témata pro ně byla uchopitelnější, měli více možnosti se nad problémem zamyslet, pohlédnout na ně z jiného úhlu . Přínosem výtvarného vyjádření je samozřejmě objevování se nových skutečností a kontextů , kterých si často autoři nejsou vědomi a které o nich mnohdy vypovídají více než by oni sami byli ochotni . V průběhu samotného procesu tvorby jsem se pomocí doporučené výtvarné techniky snažila dosáhnout účinku abreakce, kterou ale často s sebou přineslo i zvolené téma. Metodicky jsem se omezila pouze na doporučení , zda má jít spíše o konkrétní figurativní kompozici , nebo je -li vhodnější zpracovat téma abstraktně, a určila vhodné výtvarné medium. Samozřejmě pokud klientovi zjevně nevyhovovalo, mohl si v rámci udržení ochoty pracovat vybrat výtvarnou techniku sám. Většinou se jednalo o požadavek pracovat pouze kresebně tužkou, zde jsme se tedy pokusili domluvit na kompromisu – použití tužky a barev. U některých témat jsem se někdy musela uchýlit

k určení minimálního možného počtu osob, hrozilo – li , že klient ve fázi odporu nezpracuje téma adekvátně . Toto direktivní doporučení s ohledem na uvedenou charakteristiku klientů nebylo tak omezující, jak by se mohlo zdát a většinou pomohlo překonat prvotní nechuť pracovat u klienta, který byl v náladě vše „odfláknout“ často jen z principu, nebo aby se ukázal před ostatními. U témat využívajících abstraktní kompozici předcházelo nejprve vysvětlení některých pojmů zadání, tak , aby je měli možnost pochopit všichni klienti. V průběhu samotného výtvarného snažení jsem klientovi doporučení k jeho výtvarnému výrazu, volbě barev omezovala na minimum. Snažila jsem se vyhnout podobnostem se školní výtvarnou výchovou, se kterou klienti měli často špatnou zkušenost, ale především s ohledem k tomu, že většina klientů se věkově nacházela v období výtvarné krize. Ke svému výtvarnému projevu byli sami značně kritičtí a nebylo těžké je svým zásahem do jejich práce v ní „seknout“. I vzhledem k následnému využití vzniklých artefaktů jak jej uvádím dále, jsem se snažila , aby klientům výraz byl co nejvolnější a nejautentičtější. V neposlední řadě jsem se touto možností velké volnosti projevu snažila klientům práci zpříjemnit. a pro ni nadchnout, protože v ostatních částech programu pobytu byli ve svých projevech omezeni , což vyplývalo samozřejmě z potřeby naučit dát jim jistý řád a režim. Zde se vlastně opět uplatňuje abreakční složka výtvarného projevu .

Vznikla tak často lepší skupinová atmosféra a v rámci závěrečného shrnutí dění na skupině nad hotovými výtvary jsme tak měli lepší možnost si o tématu promluvit – klienti se osmělili nad obrázky mluvit, více je inspirovaly k zamyšlení, snadněji se jim o nich hovořilo, než kdyby měli o svých problémech mluvit přímo. Ti, kteří nebyli schopni nahlédnout za případnou paralelu tématu k jejich životu a nevztáhli jej na sebe, alespoň projevili svůj názor nepřímou. Také já zpětně jsem měla lepší možnost jim jejich problém komunikovat a moci jim svůj pohled doložit pomocí poukázání na způsob jeho prezentace na obrázku a jeho interpretaci. Takto jsem se jim snažila jejich problém „zvědomit“, navigovat je pomocí účelově orientovaných otázek vycházejících z interpretace předloženého artefaktu k jinému úhlu pohledu na jeho pochopení a možnosti řešení. Vzhledem k tomu, že ze skupin vznikaly trvalé výstupy – výtvary klientů, bylo také pro mé kolegy snazší se v problematice jednotlivých kauz klientů orientovat. Interpretace tématicky nosných výtvorů byly používány jako podklad dalšího plánu práce s klientem . K této interpretaci jsem využívala poznatků

arteterapeutické metodiky a způsobu interpretace vycházejících z modelu Arteterapie vyučovaného v Ateliéru arteterapie na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

Koncepce arteterapeutických skupin pro osmitýdenní pobyt SVP

Cíl :

- navázáním na témata interaktivních skupin a jejich vizualizací akcentace jejich zážitku
- - zprostředkování možnosti zpracování a komunikování tématu jinými než verbálními prostředky
- - získání zážitku tvorby a výsledku vlastní snahy, pocitu úspěchu
- - uvolnění možného napětí momentálního, nebo vázaného k tématu

Obsah :

- pomocí specifických prostředků výtvarného projevu vyjádření se k tématům, která v návaznosti na interaktivní skupiny, zpracovávají nejčastější oblasti selhávání klientů internátního oddělení
  - rozhovorem o výsledku a samotném procesu tvorby pomoci klientovi udělat si náhled na vlastní přístup k danému tématu v jeho životě
- - potvrzení výstupů předcházející interaktivní skupiny

Forma :

- na individuální práci klienta předem vysvětlenou výtvarnou technikou, jejíž specifika korespondují se záměrem dovést klienta k jistým závěrům vyplývajícím z tématu, navazuje skupinová diskuze nad výtvary. Případné tematicky zaměřené otázky terapeuta vedou klienta ke uvědomění si vlastního postoje a možností korekce v oblasti jeho života, ve které selhává

Struktura :

- - představení tématu , možná imaginace přibližující téma, upozornění na návaznosti témat z interaktivní skupiny

- individuální výtvarné zpracování tématu
- - společné setkání nad výtvary, jejich představení ostatním, reflexe práce

-

Používaná témata arteskupin:

- „Můj erb“ - navazuje na interaktivní skupinu o přátelství a zpracovává ,jak se sám klient vnímá, co může nabídnout svému okolí, jaké má možnosti navazovat přátelství, jak se umí prezentovat
- „ Já a zakázané ovoce“ - navazuje na interaktivní skupinu o pokušení , dává klientovi možnost se k tématu pokušení vyjádřit výtvarně, znovu zpracovat například svůj konkrétní zážitek, zvědomění , co je pro něj riziko, náhled na jeho problém
- „ Jednou v jednom království“ - navazuje na interaktivní skupinu o zátěžových situacích, pomocí imaginace navozuje situaci, kdy má klient obhajovat splnění úkolu před autoritou. Dává tak možnost při tvorbě obrázku na tuto imaginaci si situaci prožít, uvědomit si svoje pocity a způsoby svého řešení, zda zvládnul před autoritu předstoupit, kdo by to měl být v jeho životě. Vizualizací tématu lépe zafixovat probrané možnosti příčin selhání , nebo naopak úspěšného zvládnutí situace.
- „ Má temná tvář“ - navazuje na interaktivní skupinu o agresivitě a pomocí vizualizace agrese výtvarnou metaforou se snaží klientovi pochopit, jak asi okolí vidí a vnímá takovéto projevy jeho chování . K čemu mi takové chování je, chci takto vystupovat?
- „ Chaos a řád“ - navazuje na interaktivní skupinu o řádu, zákonech , pravidlech. Jednoduchou vizualizací rozdílné přitažlivosti abstraktní kompozice zvědomuje klientovi potřebu a užitečnost řádu, harmonie ve věcech.
- „ Boj sv. Jiří s drakem „ - navazuje na interaktivní skupinu o riziku, nebezpečí. Pomocí výtvarně zpracované pohádkové metafory umožňuje přivést klienta k náhledu na svou akceschopnost bránit se pro něj rizikovým věcem, o roli rizika v jeho životě.

- „ Co se děje v mojí hlavě“ - navazuje na interaktivní skupinu o povinnosti. Pomocí barevného vyjádření pocitů fixuje hlavní výstupy ze interaktivní skupiny, jeho přístup k plnění povinností, práci svědomí.
- „ Můj vzor“ - navazuje na interaktivní skupinu o autoritě, zvědomuje a komunikuje důležité znaky autority pro klienta, možnosti jej pozitivně ovlivňovat.
- Používané výtvarné prostředky zohledňují věk a schopnosti klientů, jedná se tak většinou o kombinaci grafické a malířské techniky umožňující kontrolovat svůj výtvarný projev , ale i možný zásah náhody. Další technikou používanou v rámci programu individuálních úkolů je koláž , využívající výhod použití již hotových obrazových ztvárnění a dávání jich do nových souvislostí . Témata koláží : Moje osobní koláž, rodinná koláž, „ já po pobytu“. Přestože technika koláže pro svou náročnost není vzhledem k věku zcela vhodná, dává dobrý prostor k zamyšlení se nad sebou, svou rodinou, svými zájmy a přáními a přispívá k sebepoznání a osobnostnímu růstu klienta
-
-

14. KAZUISTIKY

-V této části práce dokumentuji způsob využití výstupů z arteterapeutických skupin ke komunikování klientova problému na dvou konkrétních klientských kazuistikách. První z nich spadá časově do období vzniku celkové nové koncepce oddělení i arteterapeutických skupin . Jedná se o klienta s výrazným problémem s verbální komunikací . Práce s ním byla jedním z východisek ke vzniku nového pojetí arteterapeutických skupin.

14a. Antonín

Věk 15 let , původem Rus, první stupeň školní docházky absolvoval v Izraeli, nyní asi 5 let žije rodina v ČR. Matka s otcem odloučení, ale žijí ve společném domě, jeden sourozenec – mladší bratr (5 let). Mluví česky, ale má problém s výukou českého jazyka, doma mluví rusky. V Izraeli mluvil hebrejsky a anglicky. Pravděpodobně dyslexie, ale nikdy nediodnostikována.

Antonín přišel k nám na pobyt na doporučení OSPD, rodina nebyla z Prahy a proto nastoupil rovnou na pobyt bez předchozího pokusu pracovat na jeho problémech ambulantně. Především však na jeho umístění na pobyt trvala jeho matka.

Hlavním důvodem, proč k nám Antonín nastoupil bylo jeho záškoláctví , které bylo naprosto nezvládnuté – matka se o něm dozvěděla pozdě, až když Antonín týden v kuse nechodil do školy. Škola ji včas neinformovala a vše se provalilo, až když Antonína a jeho kamaráda někdo viděl potloukat se venku v době vyučování a nahlásil to do školy. Hrozí neklasifikace. Matka je velmi pracovně vytížená a také většina péče o mladšího syna je na ní. Snaží se přizpůsobit v novém domově, Antonín jí to stěžuje. Na fungování svého muže, kterého popisuje jako podivína rezignovala. Celou situaci rodiny komplikuje jejich status cizinců se státní příslušností k Izraeli, speciálně Antonínovi hrozí při nepokračování ve studiu neprodloužení trvalého pobytu a jeho vyžádání si pro povinnou vojenskou službou Izraele. Matka je tou možností upřímně stresovaná , Antonín si ji formálně připouští, ale zdá se, že není schopen podle toho jednat, vyjadřuje se značně neprožitkově.

Osobní koláž,

Práce na koláži Antonína očividně bavila, je zjevné, že si dal práci s vyhledáváním obrázků a jejich vystřihávání. Uspořádání prostoru se zdá chaotické, ale patrná je snaha zaplnit celý prostor, dle instrukce o použití větších výstřížků na pozadí a menších je překrývajících. Ve zdánlivém náhodném umísťování výstřížků se při bližším pohledu objevuje jistý systém, který má zřejmě osobní charakter a na který odkazují výstřížky s různými texty. Markantní je tématická převaha věcí reprezentující hmotné tužby a zájmy dospívajícího. Postavy, které by mohly reprezentovat vztahy, jsou zastoupeny obrázky příšer a akčních hrdinů. S divákem komunikují dvě postavy nalepené těsně nad sebou v pravé dolní části koláže – z obou jsou vidět pouze oči jakoby tázavě vykukující. Koláž je jednou z řady, kterou Antonín na pobytu vytvořil – zjevně mu vyhovoval tento způsob sebe prezentace, cítil se v něm jistě.

Přeplněný „upovídáný“ prostor koláže je v silném rozporu k celkovému projevu Antona v době adaptace na pobyt. Takřka se neprojevoval, na programech o něm nebylo skoro vědět. Povinnosti plynoucí s řádu oddělení plnil, ale ve škole byl pasivní. V prvních dnech dostal velmi silné horečky, byl zvažován jeho převoz na pohotovost, jeho matka vše označila za psychosomatickou reakci na nové prostředí, která je u něj

častá. Anton sám si na nemoc nestěžoval, vše snášel trpně.

Rodinná koláž

Rodinná koláž se zdá být již přehlednější. Každý z členů rodiny tu má svůj prostor , které však mezi s sebou nekomunikují. Zajímavé je spontánní umístění sebe sama přímo na „ podpisové místo“ . Antonína opět reprezentuje „ jiná“ - modrá postava, komunikující očima s divákem . Jedná se pouze o hlavu. Nad jsou dva obrázky se symbolikou točení se (tyto obrázky získaly na významu v kontextu s dalším vývojem produkce). Bratr je zastoupen dvěma obrázky , matka pouze hlavou. Otec prý není přítomný, nicméně možná by se dal najít v černé (negativně laděné) postavě vedle matky.

O vztazích v rodině Antonín uvedl, že s otcem si nerozumí, již jej do rodiny nepočítá. S matkou mají společné téma přírody . Bratra má rád, ale někdy ho štve, že je vypočítavý, využívá toho, že je ještě malý.

Jednou v jednom království

Jako hodně vypovídající o Antonínově fungování se ukázal být obrázek tématu „Jednou v jednom království...“ Malá černá postava, pouze spíš schéma, leží jako by se rozpouštěla pod ohromným kopcem, který je až nutkavě pokrytý opět schematizovanými stromy. Nahoře na kopci je černá kamenná masa hradní brány. Nezdá se možné, že by se kdy mohl poutník dostat do hradu a pochlubit se svými úspěchy ve světě. Vše podtrhuje celkové barevné ladění – zelenomodrohnědé s černou . Takováto barevnost je typická pro deprivaci produkci , zároveň pokud by byla tmavější mohlo by se jednat až o depresivní barevnost. Světlé – mladé barvy můžou odkazovat na nezralost, ale také na celkový útlum , nedostatek energie, únik.

Antonín v komentáři k obrázku uvedl, že postava je vyčerpaná. Sám by na hrad nešel, myslí, že by zde neuspěl.

Pokud bychom pátrali po zdroji této vyčerpanosti v Antonínově životě, je nutné vzít v úvahu poměrně časté stěhování mezi odlišnými kulturami. To s sebou také přineslo nedostatečné osvojení si žádného z jazyků, se kterými musel komunikovat . Antonín nebyl schopen vysvětlit v jaké řeči myslí. Matka si tuto komplikaci mající vliv i na vzdělávání a školní úspěšnost popírala – musí se myslet jazykem země , ve které žije . K sobě i Antonovi byla velmi přísná, odsuzovala manžela, že není schopen se přizpůsobit

a kvalitně zde fungovat.

Začarovaná rodina,

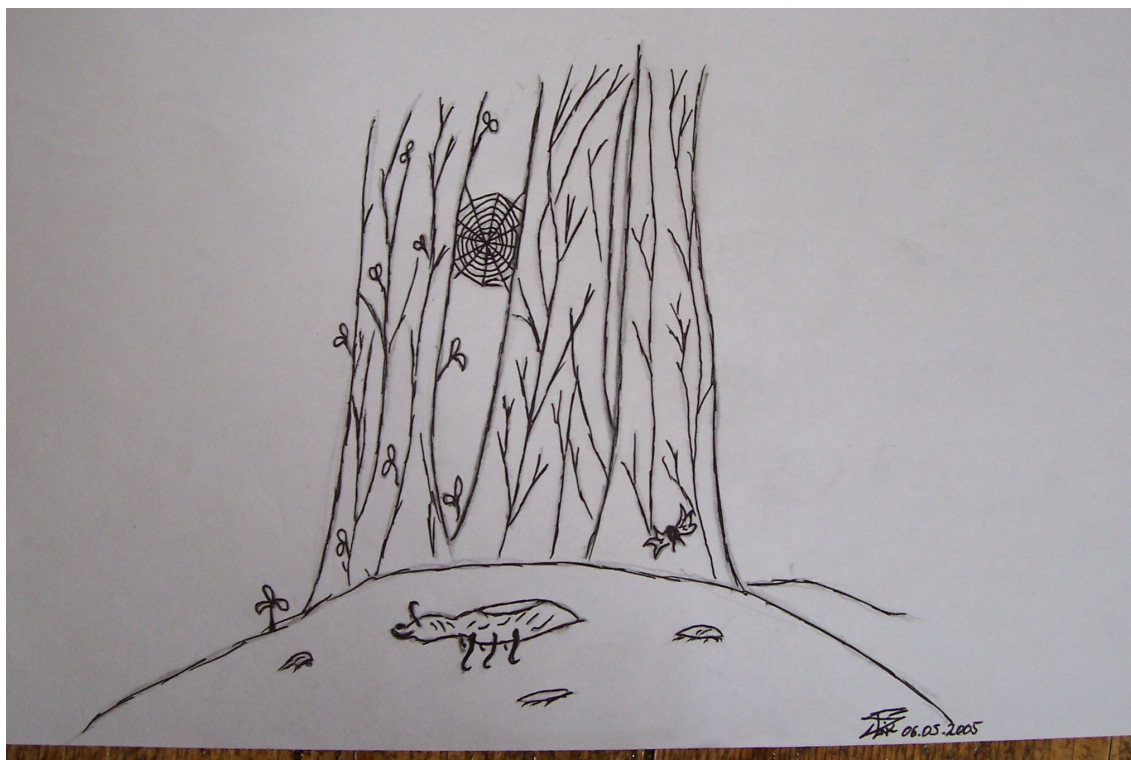
Obrázek začarované rodiny, kterou Antonín vytvořil v rámci individuálního úkolu opět odkazuje na narušené vztahy v rodině . Matka jako jezevčík s bratrem , hadem, jsou na sluncem ozářeném trávníku, Antonín , netopýr, mezi dvěma světy slunce a temné jeskyně , v jeskyni otec jako nevypočitatelný medvěd.

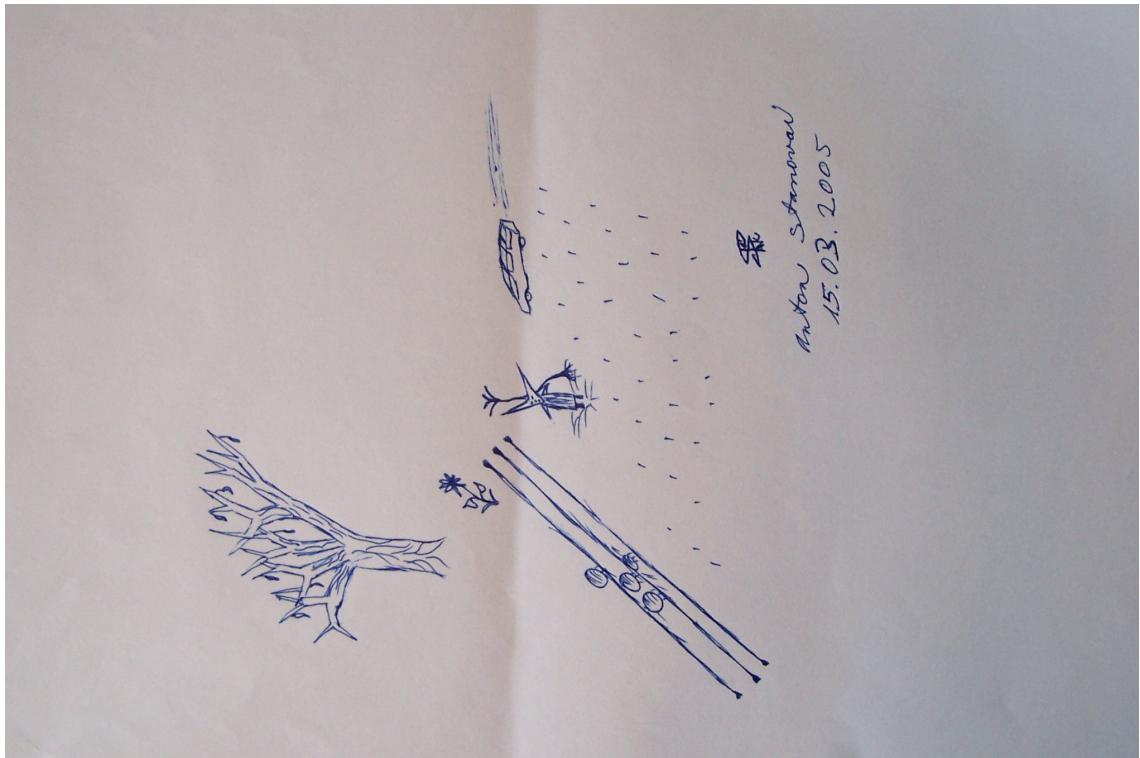
V pobytu si Antonín postupně zvykl a zadaptoval, přesto v programech nadále zůstával raději trochu stranou v pozici pozorovatele. Začalo se mu dařit , problémem zůstávala škola, ve které se ukázalo, že má Antonín ve vzdělání velké mezery, zřejmě také v důsledku změn škol a jazyků . Pro ilustraci průběhu pobytu je zajímavá Antonínova volná tvorba (volné téma 1 -7), kterou si zvykl spontánně vytvářet v rámci individuálního programu. Jde o způsob náhradní komunikace za komunikaci verbální. Je zde markantní posun od introvertně laděné kresebné produkce bez barev s náměty malých živočichů a přírodnin (bezobratlí jako možný symbol nízkého sebehodnocení, problém s barevností jako problém s emocionální složkou) k postupně čím dál více agresivně nabitým kresbám lidských obličejů a zbraní (ostré hrany a předměty). Tato agresivní produkce je spojena s další fází pobytu, kdy klienty jezdí na víkendy domů.

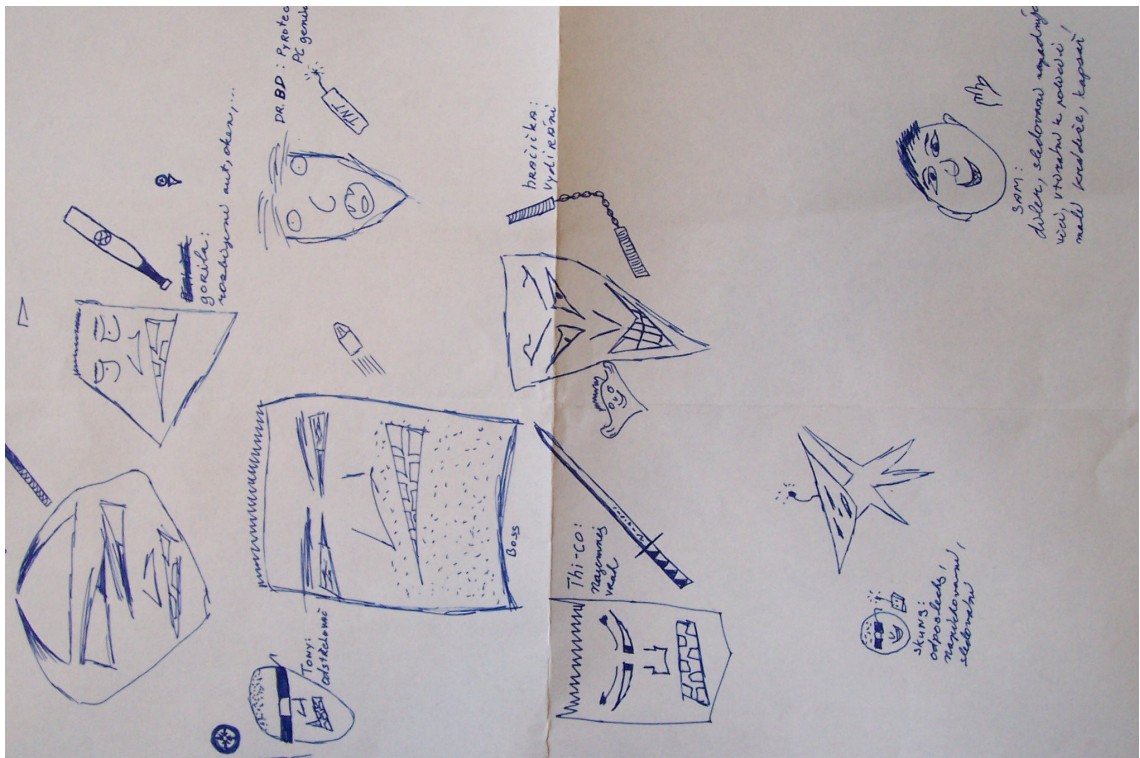
Antonín se začal k návratům na oddělení vyjadřovat velmi negativně. Zároveň se v produkci začíná objevovat barevná složka – možný začátek orientování se ve vlastních pocitech. Celkově jde o proces přechodu z pasivity s možným depresivním potenciálem do vzteku, agrese, tedy k aktivizujícím podnětům . Tato agrese se na ven neprojevovala, pouze snad větší Antonínovou aktivitou, občasným nedodržením pravidel. Verbálně se vyjadřoval , že jej to již na pobytu štve, že je moc dlouhý, dokázal vyjádřit své zklamání z toho, že se mu matka doma nevěnovala. Bohužel v tomto období se jevilo jako důležité spolupracování rodiny, alespoň matky na vytváření plánu pro následné fungování doma, tak aby se k němu mohl vyjádřit i Antonín. Bohužel na toto naše doporučení matka nereflektovala a nadále zůstávala v pozici vyžadující autority očekávající změny pouze ze strany Antonína.

Volné téma 1

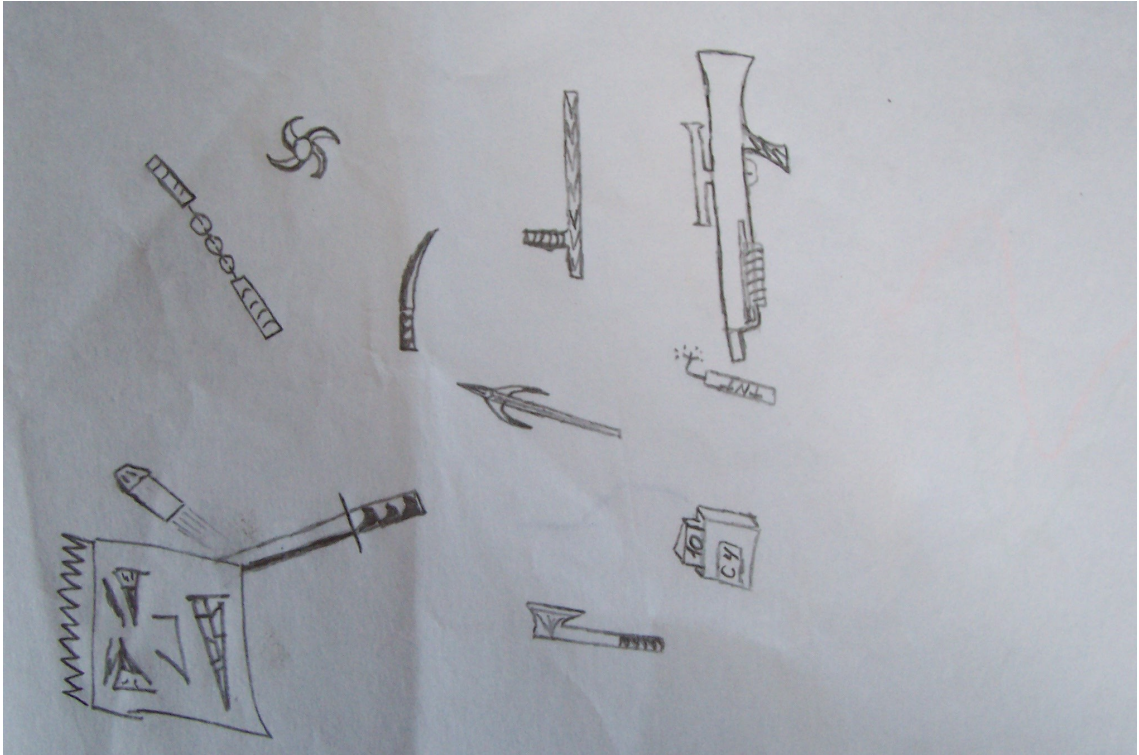

Volné téma 2

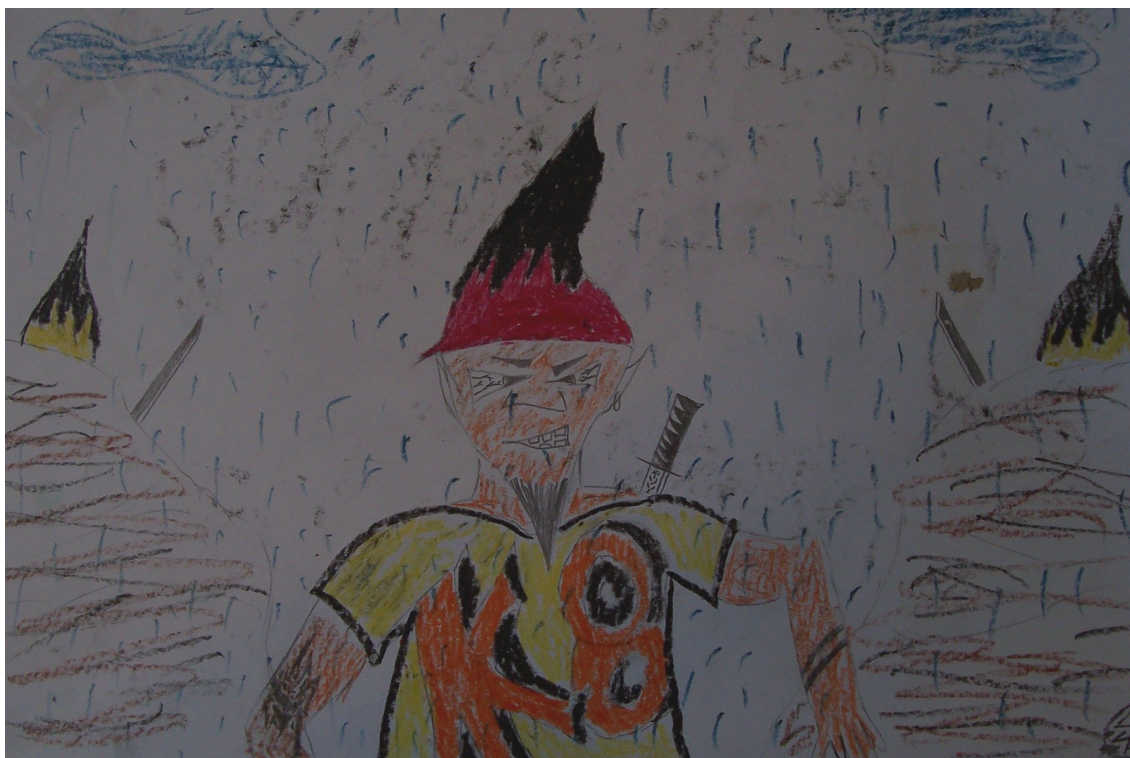
volné téma 3

volné téma 4

volné téma 5

volné téma 6

Další vývoj v Antonínově kauze se zdánlivě jevil jako nepříznivý a dokumentují ho obrázky „Boj sv. Jiří s drakem“ a znovu „Jednou v jednom království...“. Na prvním je opět agresivní barevnost a ostré tvary jako metafora vzteku na svou situaci, na druhém „odbyté“ zpracování stromů asociuje atomové výbuchy. K hradu vede cesta, ale není zde brána.

Antonín sice dokončil pobyt, ale brzy se jeho problémy opakovaly, tentokrát ale vše řešil aktivněji - utekl z domova. Přiměl tak matku opravdu se jím zabývat. Následoval opakovaný krizový pobyt a další pobyt v jiném zařízení . Podle konečných informací bydlí Antonín doma a jeho osobní a rodinná atmosféra se uklidnila.

14 b. JAKUB

Věk 14 let, žije jen se svou matkou, sourozence nemá, diagnostikována dyslexie, dysortografie, dyskalkulie, syndrom ADHD s tendencí k hypoaktivitě, z inteligenčních testů vychází jako průměrně inteligentní, základní školní docházku absolvuje na speciální základní škole.

Jakub byl umístěn na pobytové (lůžkové) oddělení SVP na žádost své matky. Rodina již delší dobu spolupracovala s ambulantním oddělením SVP. Důvodem byl Jakubův nedostačující prospěch ve škole a celkově špatný přístup k plnění školních a domácích povinností. Ten vygradoval do podoby opakované absence ve škole. Jelikož matka samoživitelka, pracovně a časově velmi vytížená, nemohla dostatečně zajistit, aby se Jakubovo záškoláctví již neopakovalo, požádala o pomoc ambulantní oddělení. To doporučilo jako nejvhodnější, aby byl Jakub přijat na dvouměsíční preventivně – výchovný pobyt na lůžkovém oddělení SVP. O Jakuba tak mělo být postaráno ve věci plnění školní docházky, jejíž zajištění je jinak zákonnou povinností rodičů. Zároveň zde byla lepší možnost zjistit okolnosti vedoucí k Jakubovu nezájmu o školu, protože jiné výchovné problémy (jako například krádeže, užívání drog, neshody s učiteli) neměl. Rodině tak byl také dán čas k odpočínutí si od věčných sporů ohledně školy a tím k obnovení narušených vztahů. Matce bylo doporučeno využít tento čas k docházení na rodičovskou skupinu, kde by jí mohli poradit s další Jakubovou výchovou po pobytu.

Do režimu pobytu se Jakub začlenil bez větších problémů, nicméně svoje povinnosti plnil laxně, bez větší snahy. S ostatními klienty se snažil vycházet bez konfliktů. V dění oddělení a na programech příliš se neprojevoval. Působil uzavřeně, bez větší chuti komunikovat, na programech neochotný mluvit, více o sobě povědět, popsat své pocity, názory. Jako možné příčině uvažováno o autistických rysech osobnosti.

Jakubova výtvarná produkce na pobytu a práce s ní

V prvním týdnu Jakub vypracoval Osobní koláž. Zpracování koláže je typické pro

klienty tohoto věku (pseudo – naturalistické období dle L“owenfelda), pro které je ještě práce s technikou koláže poměrně náročná. Tuto techniku jsem používala pro její potenciál k sebezamyšlení (viz přehled používaných témat). Spíše se jedná o výčet jednotlivostí, než o pokus vytvořit nový celek z menších částí . Jednotlivé obrázky nejsou nijak zvlášť pečlivě vystříhány, překrývají se spíše neúmyslně a především každý je ohraničen vůči těm dalším, není mezi nimi vztah Je na ní zřetelně (Jakub vyznačil hranici propiskou) oddělený svět toho, co má rád (Jakubovy zájmy odpovídající věku – technika, počítače, ženy. Jako vyčnívající z běžné produkce bych viděla obrázek sochy budhy, náboženského symbolu, symbolu nirvány , spokojenosti) a svět „ co nemám rád“ (obrázky z politiky, přírodních katastrof a lidí ze showbusinessu a bizardních jedinců) . Dokonce nad oběma částmi jsou pro názornost nadpisy „ ANO“ , „ NE“ . Zajímavé je, že výraznější lidské postavy jsou pouze v části negativ. Tato část je navíc umístěna na pravé, tedy autorově straně koláže . Na podpisovém místě jsou dva obrázky s tématem kouře a další s tématy destrukce. Nejbliže podpisovému místu je postava smutného tloušťíka, který obrací svůj pohled ven na diváka. (Jakub nebyl příliš sportovní postavy) S ním by ještě mohla korespondovat bizardně namalovaná tvář Merlina Mansona, tedy někoho, kdo vyčnívá. Největší postavou z celé koláže je žena – fotografie známé zpěvačky . Na snímku se zářivě usmívá. S ní sousedí odkazy na diktaturu – fašistický vůdce a okupace Pražského hradu.

Rodinná koláž

Při prezentaci svého výtvaru Jakub uvádí běžná racionální zdůvodnění výběru obrázků. K jiným interpretačním možnostem není nakloněn.

S ohledem na uvedené postřehy z rozboru koláže jsem u Jakuba začala uvažovat o problému se sebepojetím a také problematickém vztahu s matkou.

Při Jakubově první arteskupině bylo právě na řadě téma „Jednou v jednom království“ (viz přehled používaných témat). Jakub zpracoval část příběhu, na konci pouti, před přijetím na hrad. Obrázek zaujme poměrně detailním a na poměry klientů pečlivým zpracováním, kompozicí z nadhledu (odstup, neprožitkovost) a omezenou barevností. Ta by odpovídala tomu, co se uvádí jako deprivanční barevnost. Také je zde mnoho bílých (vytěsněných) míst, což ovšem poněkud souvisí s pomalejším Jakubovým tempem. (Technika kresby voskovým pastelem, měla být doplněna použitím vodových barev k vybarvení větších ploch.) Objekt hradu je rozdělen na dvě odlišné budovy – nižší širší s bránou a od ní oddělenou vysokou věž s cimbuřím. V zadání příběhu suplují rodiče postavy krále a královny, zde bych takto uvažovala o antropomorfizaci budov. Štíhlá věž by mohla prezentovat otce, který s matkou nežil a o

Jakuba se nezajímal. Cimbuří asociující zuby by vypovídalo o potlačené agresivitě. Nad menší z budov s bránou (matka) vlaje japonská , tedy cizokrajná vlajka – „ zde sídlí cizí kultura, cizinec“. Jakub sám se umístil na palouk v lese , do malého ohraničeného místa s ohništěm, poměrně daleko od cesty. Jeho postava však na obrázku není, celkově chybí figury (jeden ze znaků deprivace produkce).

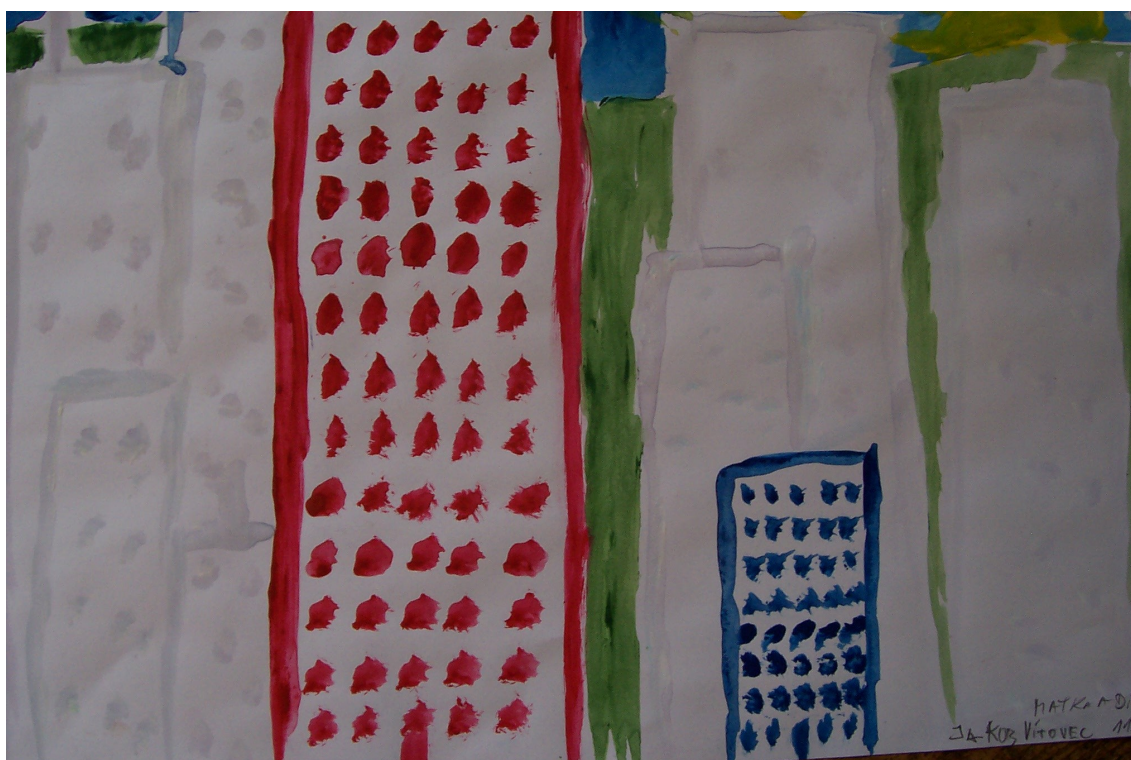

Jednou v jednom království

Jakub k obrázku uvádí : „ nevím, zda k hradu dojdu, mám tam pěkný oheň „. Na dotaz zda jeho poutník splnil ve světě vše , co mu bylo zadáno, odpovídá, že spíše ne. Dále pak potvrzuje, že si s mámou nerozumí, neplní její představu, jak by měl ve škole , ale i doma fungovat. V rozporu s uváděnými problémy Jakuba ve vztahu ke škole, hodnocení ze školy SVP bylo povětšinou kladné , zdálo se , že Jakuba škola baví. Také v pobytu se Jakub lépe zadaptoval , „ zabydlel“.

V Jakubově produkci nyní nastává jistá časová prodleva z důvodu nemoci a tudíž nepřítomnosti na pobytu. Jakubova matka se snažila jeho vrácení se na pobyt uspišit, nelibě nesla , že by ho má doma ošetřovat. Jakub se po návratu brzy vrátil do způsobu svého pobytového fungování před nemocí, zdálo se, že mu jasně struktura dne a pravidel svědčí, své povinnosti si plnil dobře a aktivně se zúčastňoval programů.

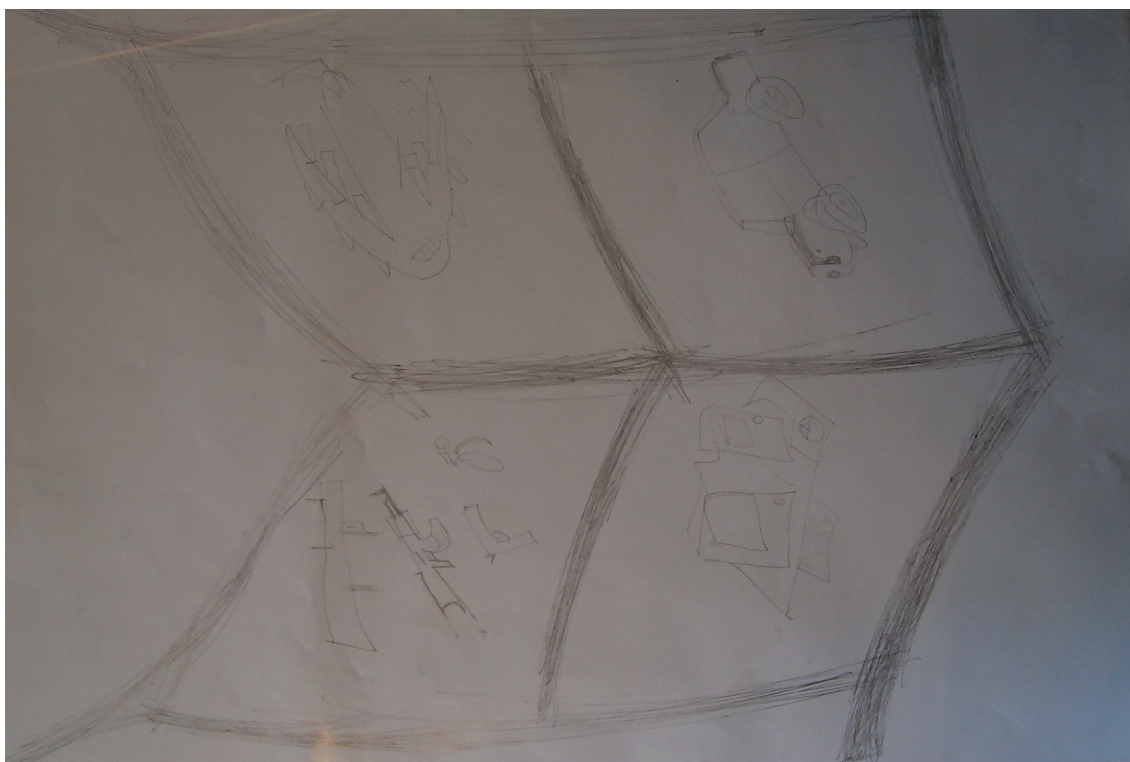
Shodou okolností navazuje na zadání předchozího obrázku téma další skupiny, na které byl Jakub přítomen. Klienti měli namalovat vodovými barvami „Matku a dítě“ (obr.č.3). Jakub se opět vyhnul ztvárňování lidských postav metaforou za „malý a velký panelák“. Zároveň je však používání neživých objektů a jejich antropomorfizace místo lidských postav typická pro deprivované děti. K tomu se opět váže i použitá barevnost modrá a zelená, tentokrát však větší prostor zabírá i zřejmě emočně obsazená červená použitá na panelák – matku . Chybí zde otcovská hnědá, ale opět se opakují velké plochy bílé – v prázdných ostatních panelácích – lidech. Celkově je zde akcentován vztah mezi budovami zastupujícími matku a dítě (modrá použita zřejmě jako chlapecká barva) - zaujme výrazná proluka mezi domy panelového města vyplněná zelenou barvou nesoucí v sobě v kombinaci s červenou tenzní potenciál. Poměr velikosti obou domů, jejich vzájemné postavení by nasvědčovalo o podřízeném vztahu, zároveň dům – dítě stojí osamocen v určitém vakuu ohraničen bílým prostorem za ním stojících domů. V celkovém výtvarném projevu jakoby došlo k regresi oproti předcházejícímu obrázku , což může být vlivem použité techniky vodové malby, nebo v důsledku časového výpadku z programu kvůli pobytu doma z důvodu nemoci.

Matka a dítě

Narušený vztah mezi Jakubem a jeho matkou dokládá i malý zájem jeho matky o Jakubovo fungování na pobytu, neschopnost udělat si čas na rodinnou konzultaci, nedocházení na rodičovské skupiny.

Dalším z řady Jakubových obrázků je zpracování tématu „Můj erb“. Klienti měli možnost pro téma své sebe prezentace vybrat si libovolnou výtvarnou techniku. Jakub zvolil kresbu tužkou, ale odmítl použít měkký, z výtvarného hlediska ke kresbě vhodnější. Vidíme zde zajímavě vymyšlený tvar erbu, či štítu se čtyřmi poli. Jeho prostor je od ostatního okolí silně ohraničen až s agresivní potřebou – při použití tužky poměrně dosti energie vyžadující postup. V vnitřních polích jsou daleko méně energicky nabitě symboly Jakubových zájmů – počítač, auto, technika, zbraně, stejných jako na osobní koláči. Zdálo by se, že s Jakubovou povahou, tak se projevoval na pobytu příliš nekoresponduje agresivní téma zbraní, ale zde by se dalo opět o potlačené, nebo potlačované agresivní plynoucí z nedostatku možností svoji situaci změnit.

Můj erb

Jakub byl odkázán na matku, pro kterou, jak vyplynulo v průběhu pobytu, byly jeho školní problémy přítěží, potřebovala, aby Jakub fungoval doma i ve škole, co nejlépe „vždyť už je dospělý“. Zařídila Jakubovi přestup do speciální školy pro děti s

poruchami učení a chování. K Jakobově škodě tam však byly děti daleko více hendikepované a vyžadující pozornost učitelů. Jakub se tam cítil jako jediný normální, pomalé pracovní tempo ho nudilo.

Proces postupného uvolňování výtvarného projevu v průběhu pobytu dobře dokumentuje opětovné zadání tématu „Jednou v jednom království“ - porovnání obou obrázků ukáže větší důraz na detail, ale i menší pečlivost zpracování. Tentokrát Jakub zachycuje svůj příchod na hrad – skoro se zdá, jakoby si předchozí obrázek přiblížil lupou. Opět se objevuje objekt - budova s možnou antropomorfní interpretací, odpovídající řadou prvků původní mateřské budově. Je velmi pečlivě vykreslená, takže Jakub opět nestihl obrázek předkreslený tužkou vybarvit. Je možné, že použití tužky mu dodalo sebejistoty do tak složitého námětu. Nicméně použitá barevnost by se opět dala označit jako depriváční. Přestože brána hradu je otevřená, působí celá scéna poměrně hostilně – velká kamenná masa hradeb a věží, zubaté cimbuří, vojáci na ochozu, prapory se symboly připomínající nacisty zneužitou svastiku. V tomto kontextu získává proklamace na praporu „Welcome in your home“ na ironickém významu. Nicméně nelze si nevšimnout opakovaného motivu ohně – je však otázkou komu tato metafora emočního rozehřívání patří. Protože v předchozí variantě zpracování tohoto tématu se vyskytuje oheň v souvislosti s Jakubem, můžeme uvažovat tedy o určitém emočním vývoji u něho. Oheň je však „dušen“ tenzní barevností.

Jednou v jednom království 2.

V této fázi pobytu bylo možné u Jakuba sledovat větší aktivitu s kontaktem s ostatními i na skupinách, také jeho verbální projev se zdál uvolněnější. Obrázek Jakub popsal jako zakončení úspěšné pouti příchodem na hrad .

Další rozvolnění výtvarného výrazu tentokrát jako formy odporu dokumentuje poslední obrázek , který spadá do poslední fáze pobytu, kdy se často objevovala předodchodová krize. Zpracování tématu „Místo pro mě“ (obr.č.6) dokumentuje kromě rebelanství k programu , také bezradnost z toho, co čeká venku mimo pobyt , jak to vše bude fungovat doma. Patrná je snaha o použití veselých živých barev, které ale nakonec splývají ve špinavý chaos. V podobném duchu optimistických očekávání ale i obav se Jakub vyjádřil i ke své odchodové koláži „ Já po pobytu“ (obr.č.7) - Mezi opakovanými náměty Jakubových koníčků můžeme nalézt jen dvě samostatné postavy – nejistě se tvářící „ obrněnou“ ženu v hokejové výstroji a svalnatého roka – rebela s agresivní vizáží. Na obrázek s postavou ženy „ bourá“ fotografie jedoucího automobilu. Tyto obrázky jsou umístěné v rovině přání v pravé (autorově) části , mohou tedy

zobrazovat, jak by si Jakub představoval vývoj situace po návratu domů (On jako silný, matka z ne – mocněná)

Moje místo

Já po pobytu

V

Také v celkovém hodnocení jeho pobytu jsme se shodli, že Jakub má předpoklady s pomocí následné péče ambulance fungovat bez větších problémů. Bohužel jsme museli konstatovat, že se nám nepodařilo přimět ke spolupráci Jakubovu matku, která se takřka vždy z pracovních důvodů z domluvené schůzky omluvila. I zajištění základních osobních potřeb pro Jakuba jsme museli několikrát urgovat. S ohledem na získané poznatky o jejich vztahu, bylo jasné, že je toto téma pro Jakubův případ zásadní. Matka však odmítla spolupracovat. Pokud by se tedy měla změnit rodinná atmosféra k lepšímu, tak snad jen díky snaze Jakuba.

Další vývoj tohoto případu není pro naši práci povzbuzující: Rodina se v poměrně krátké době ozvala sama, do návazné péče nedocházela, matka žádala pro Jakuba opakovaný pobyt z důvodu recidivy problémů se školou. Vzhledem k tomu, že spolupráce rodiny je jednou z nejdůležitějších podmínek pobytu, nemohl být podle pravidel Jakub na opakovaný pobyt přijat. Rodina se tedy obrátila na jiné SVP. Po čase jsme byli požádáni pracovníci OSPD o vypracování posudku k situaci v této rodině, kde jsme byli nuceni uvést matčinu nízkou míru projeveného zájmu o Jakuba.

Pokud bychom tedy měli uvažovat o možných příčinách problému Jakuba s verbálním projevem, jednalo by se zřejmě o kombinaci vlivu osobnostních rysů směřujících k introverzi a citové subdeprivace, tak jak to dokládá charakter jeho výtvarné produkce. Hypoteticky předpokládané autistické rysy osobnosti se během pobytu ani s ohledem na produkci neprokázaly.

15. ZÁVĚR

Ve své práci jsem se snažila najít způsob využití arteterapie na pobytovém oddělení SVP. Po zohlednění specifik pracoviště a klientely jsem se pokusila využít potenciál arteterapie ke komunikaci. Myslím, že především pro klienty s porušenou schopností komunikovat verbálně to byla jedinečná možnost jak sdělovat své vnitřní stavy a postoje , stejně jako pro mě to byla příležitost , jak jim pomoci se v nich orientovat.

Přestože interpretace výtvarného projevu nemůže být nikdy jednoznačná, pomohla mě a mým kolegům složit si pestřejší mozaiku informací o klientech a tak lépe určit směr další práce s nimi.

16. LITERATURA

Blatný, M., Plhánková, A.: Temperament, inteligence, sebepojetí . Brno: Psychologický ústav Akademie věd ČR, 2003.

Cambellová, J.: Techniky arteterapie ve výchově, sociální práci a klinické praxi. Praha : Portál, 1998.

Caseová, C., Dalleyová, T. :Arteterapie s dětmi. Praha: Portál, 1995.

Česká arteterapeutická asociace. Arteterapie – definice oboru, Arteterapie (Časopis ČAA), 2001, č.1, s.2.

Davidov, R. : Kresba jako nástroj poznání dítěte. Praha: Portál, 2001

Jedlička, R. : Děti a mládež v obtížných životních situacích . Praha : Themis, 2004

Kořínková – Vindušková, K. Arteterapie z pohledu arteterapeutů, Arteterapie (Časopis ČAA), 2001, č.1,s. 6 -9

Kyzour, M. K úvodu do interpretace, Arteterapie (Časopis ČAA), 2005, č.9, s. 5 -11

Kyzour, M. O krizových jevech v dětské malbě a kresbě. Výtvarná výchova, 1969, č. 2,II.

Kyzour, M.: O krizových jevech v dětské malbě a kresbě. Výtvarná výchova, 1969, č.3, II.

Kubová, L.: Alternativní komunikace, cesta ke vzdělávání těžce zdravotně postižených dětí. Praha: Tech – market, 1996.

Perout, E.: Spojité nádoby výtvarné kultivace a metodiky v rožnosvké arteterapii, Arteterapie (Časopis ČAA), 2004, č. 5, s. 29

Perout, E.: Arteterapie se zdravotně postiženými.Praha: Okamžik, 2005

PF JČU – Ateliér arteterapie (webside). České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2001. poslední aktualizace 7.3.2007, dostupné z URL:<http://www.pf.jcu.cz/stru/katedry/arte/>

Řezáč, J.: Sociální psychologie. Brno: Paido, 1998.

Slavík, J.(ed.) Současná arteterapie v České republice a v zahraničí. Praha : Univerzita

Karlova, 2000

Šicková – Fabrici, J.: Základy arteterapie. Praha: Portál, 2002

Wagnerová, M.: Psychopatologie pro pomáhající profese. Praha: Portál, 2004.